

Igor Grdina

NEKAJ OPAZK O VLOGI PRIMOŽA TRUBARJA V ZAČETKIH SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Precej dolgo časa se je zdelo, da začetke slovenskega knjižnega jezika v najbistvenejšem pojasnjuje odlomek iz Trubarjevega nemškega posvetila k *Ta pervemu delu tiga Noviga testamenta*, ki je bil natisnjen v Tübingenu 1557. leta. Reformator tam pravi: »Pri tem prevajanju sem se potrudil glede besed in sloga, da bi ga utegnil z lahkoto razumeti vsak Slovenec, bodisi Kranjec, Spodnještajerec, Korošec, Kraševce, Istran, Dolenjec ali Bezjak. Zaradi tega sem ostal kar pri kmečkem slovenskem jeziku, kakor se govori na Raščici, kjer sem se rodil.«¹ Dve leti prej je v izdaji Matejevega evangelija še zapisal: »Lubi Slovenci! Vom inu nom je vedejoč, de le-ta naša slovenska beseda dosehmaj se nej z latinskimi, temuč leta krovaska s krovaskimi puhštabi pisala.«²

Toda Fran Ramovš je v svoji *Kratki zgodovini slovenskega jezika* – izšla je v Ljubljani 1936. leta – nakazal, da zadeve vendarle niso povsem neproblematične, saj je pri obravnavanju razvoja jata opozoril na to, da v Trubarjevih poznih delih kolikostno celo zelo odločno prevladuje refleks, ki ni značilen za govor Trubarjeve rojstne vasi (torej refleks *e*), nad onim, ki je tak (refleks *ei*). Statistika mu je pokazala, da v Katekizmu iz leta 1575 prevladujejo zapisi jatovskih refleksov *z e* nad tistimi *z ei*, ki so regularni v govoru Raščice in sploh v dolensjčini (razen v nekaj izjemnih primerih, ki jih Ramovš tudi navede), nekako v razmerju 2 proti 1. Tak rezultat se je Ramovšu pokazal na podlagi pregleda reprezentativnega vzorca 26 strani omenjene knjige (strani od 288 do 314; natančno razmerje je 153 zapisov jatovskega refleksa *z e* proti 82 zapisom *z ei*).³ Ramovš je nato sklepal, da je bilo razmerje v reformatorjevih prvih delih ravno obratno, ker naj bi ta v skladu z dobesednim pojmovanjem zgoraj citirane izjave iz leta 1557 pri začetkih svojega pisanja povsem upošteval raščičski govor. Vso zadevo je Ramovš razložil takole: »Kakor kaže prav vsak knjižni jezik tendenco, da postane umljiv čim večjemu številu dialektov, pa mora zato iz svojega sestava koncedirati drugemu dialektičnemu sestavu zdaj ta, zdaj oni člen, tako je bilo tudi s Trubarjevim jezikom, ki je bil za vso dobo druge polovice 16. stoletja slovenski knjižni jezik. Bila mu je gorenjščina iz Ljubljane dobro znana, razliko med njo in dolensjčino je dobro čutil in jo zavestno odstranjeval; *ei* : *e* predstavlja težnjo unificiranja zaznatnih dialektičnih diferenc /./«⁴

A še pred Ramovšem so posamezni raziskovalci – vsaj od Vatroslava Oblaka dalje – ugotavljali, da fonetični sestav slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja na posameznih mestih ni identičen s sestavom dolenskega narečja.⁵ In medtem ko je Ramovš začel – po mojem mnenju pravilno – nakazovati pojasnilo tega dejstva v smeri naddialektalne narave knjižnega jezika, se je Marijan Molè trudil poiskati vir najočitnejših razlik, to je prav tistih v zvezi z refleksom jata. Našel ga je v jeziku, vezanem na religiozno sfero življenja, saj je dognal, da so razlike med značilnostmi dolenskega narečja in prvo izmed Trubarjevih knjig (*Katekizem* iz leta 1550) največje pri petih besedah, ki so pogoste v krščanskih verskih opravilih (praviloma se v omenjenem reformatorjevem delu pišejo *z e* in ne *z ei* besede: *greh*, *večen*, *reč*, *človek*, *beseda*; drugje se *e* pri refleksih za jat pojavlja sporadično).⁶ Cerkev, zlasti ljubljanska škofija kot na etnično docela slovenskih tleh edino večje središče kleriškega in hkrati laiškega verskega življenje, kjer se je nadnacionalna latinščina nujno stikala z nacionalnim idiomom

¹ M. Rupel, Slovenski protestantski pisci. Druga, dopolnjena izdaja, Ljubljana 1966, 80.

² M. Rupel, n. d., 67.

³ F. Ramovš, *Kratka zgodovina slovenskega jezika*, Ljubljana 1936, 186.

⁴ F. Ramovš, n. d., 187, 188.

⁵ J. Rigler, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana 1968, 12.

⁶ M. Molè, *Z historii praszowskiiego ę w słowenskim*, *Rocznik slawistyczny* 16, 1948, 24–27.

(pridige!), je morala razviti določeno kultivirano govorno izročilo v ljudstvu razumljivem jeziku, ki je bilo v kranjskem glavnem mestu glasoslovno prilagojeno lokalni govorici z gorenjskimi refleksi v vokalizmu.⁷

Breda Pogorelec je pozneje – po mojem mnenju tehtno – opozorila, da tradicija kultiviranega slovenskega jezika v srednjem veku itak ni pripadala dialektalni sferi; domnevala je, da gre za več vey razvoja pismenega jezika⁸ (bolje: pismenskega jezika), vendar je mnogo bolj verjetno, da se je to izročilo prenašalo pretežno ustno in je bilo le od časa do časa zapisano. Sled ohranjanja tradicije, ki je nad dialektom, je npr. zaznavna v uporabi besede bogastvo na mestu kraljestva v Očenašu, ki je izpričana tako v *Celovškem* kakor *Starogorskem rokopisu*, Trubar pa leta 1575 piše, da »bogastvu inu kralevstvu ne imata eniga zastopa«, čeprav Gospodovo molitev »eni [očitno: še zmeraj] molijo 'pridi k nom tuje bogastvu'«. ⁹ Pomenska zveza med pojmom kraljestvo in bogastvo, ki je bila pri presaditvi Očenaša v slovenščino še prisotna (in to je moralo biti, še preden se je v našem jeziku pojavila beseda kraljestvo, ki je nastala iz osebne imena Karla Velikega), se je pozneje popolnoma izgubila (in zato Trubar razlaga, da je imel pri prevodu prste vmes »eden, kir nej zastopil latinski ne nemški«¹⁰), vendar je cerkvena tradicija ustaljeno formulo še naprej ohranjala – kot kaže: vse do 16. stoletja.

Seveda so narečja od kraja do kraja različno vplivala na tradicijo kultivirane slovenščine, kar velja zlasti za glasoslovno raven. Toda kljub temu, da se je naš jezik do Trubarja le občasno zapisoval, po njem pa pisal, v spomenikih izpred leta 1550 ne srečujemo preprosto zapisov dialektov oz. ljudskega govora, kakor smo pravkar pokazali ob primeru bogastva na mestu kraljestva v Očenašu. Upoštevati je pač treba pretežno cerkveno naravo slovenskih spomenikov srednjega veka (in jezik je v dejanjih vere vselej poskušal biti vzvišen nad vsakdanjostjo, ki je polna greha!), ki so bili bolj ali manj umetelno oblikovani na podlagi določenih aktualnih retoričnih konceptov in pravil evropskega Zahoda. Za to stvar je denimo zelo poučno primerjati razliko v besednem redu v *Brižinskih spomenikih* in *Stiškem rokopisu*: medtem ko zgodnesrednjeveški Brižinski spomeniki pomensko tenkočutno izmenjujejo običajni in neobičajni besedni red (npr. *dela Satanova*, *dela Neprijaznega*, *Gospod sveti*, *Gospod milostljivi*: božji *Sin*, božji *sli*, božji *mučeniki* (v BS III, v BS I sta zadnji dve navedeni besedni zvezi izpričani z zaznamovanjem, tj. neobičajnim besednim redom)), poznosrednjeveški Stiški rokopis teži k nezaznamovanemu, tj. običajnemu besednemu redu (npr. *huda dela*, naš *Gospod*, *sveti post* itd.).

Ta tok razmišljanja, ki bi najbrž v doglednem času vodil k ustreznim spoznanjem o Trubarjevem jeziku (Breda Pogorelec je prispevala še do danes najbistvenejša opozorila o reformatorjevem slogu – o uporabi dvojne formule in na strukturi odstavka temelječi členitvi oz. zgradbi njegovih tekstov, se pravi o razmeroma kompleksnem oblikovanju stavčnih period, ki pa vendar še ostaja pregledno, torej v skladu z reformacijskim idealom kar najširše razumljivosti¹¹), pa je bil pretrgan z resolutnim nastopom Jakoba Riglerja, ki je leta 1968 na knjižni trg lansiral obsežen traktat s hudo ambicioznim naslovom *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Zelo samozavestno je poslal v kot vse dotlejšnje raziskovalce te problematike in jim izprašil hlače. Obtožil jih je vsega mogočega in nemogočega; za njegovo pisanje pa je sploh najznačilnejša insinuacija: »Včasih ima človek vtis, da so [poprejšnji raziskovalci Trubarjevega jezika] prav iskali primere, ki so si jih želeli, ali si jih celo izmišljali.«¹² Seveda

⁷ Prim. J. Koruza, *Slovstvene študije*, Ljubljana 1991, 49.

⁸ Prim. B. Pogorelec, *Razvoj slovenskega knjižnega jezika*, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Informativni zbornik (Dodatek), Ljubljana 1974.

⁹ M. Rupel, n. d., 221, 222.

¹⁰ M. Rupel, n. d., 222.

¹¹ Prim. razpravo, navedeno v op. 8. Zanimivo je primerjati Trubarjev retorični slog s Savinčevim iz predgovora v *Hišno postilo*: besedilo proti letu 1600 postaja manieristično okrašeno (besedo postila pisec kar dvakrat zapored opremi s popolnoma enako dodatno razlago, za kaj gre; doktor je prav tako dvakrat zapored pojasnen kot »doktor ali vučnik« itd.), periode, ki so dolge že poprej, pa se še podaljšujejo in izgubljajo preglednost. Nobenega dvoma ni, da Savinčevo pisanje napoveduje prehod k baročnemu načinu pomensko bolj ali manj izpraznjenega okraševanja besedila.

¹² J. Rigler, n. d., 13.

teh hudih besed Rigler nikjer ni utemeljil; niti na enem mestu svojega na moč obilnega razpravljanja ni uspel podati dokaza za to, da bi si kdor koli kateri koli primer iz Trubarjevega jezika izmislil. Riglerju je pri tem drastičnem označevanju sledil le najbolj razvpiti slovenski slovníčar vseh časov, samozvani »jezikoslovec vodnik« naših dni Jože Toporišič¹³, ki je potem, ko sem opozoril na faktično brezpredmetnost navedenih Riglerjevih besed, začel z neznansko ihto prepričevati slovensko javnost, da si je primere, ki naj bi si jih želel, izmišljal nihče drug kot nekdanji predsednik SAZU ter eden naših najuglednejših lingvistov Fran Ramovš – in to na mestu, kjer je Rigler ugotovil njegov (tj. Ramovšev) lapsus (Toporišič očitno meni, da obstajajo ljudje, ki si želijo lapsusov!).¹⁴

Rigler je po več kot 200 straneh silnega pisanja dognal: »Ostane še vprašanje, kako naj ocenimo Trubarjevo razmerje do ljubljanskega govora. Ali naj v Trubarjevem jeziku vidimo samo neke vplive ljubljansčine ali Trubarjevo hotenje, da bi pisal v ljubljansčini. Mislim, da je njegovo zavestno hotenje – po vsem obravnavanem – izven vsakega dvoma.« Takoj nato se mož korigira: »Pisati je [Trubar] hotel v ljubljansčini [ki jo lahko za 16. st. le suponiramo!] in vanjo vnesti elemente svojega narečja le toliko, da bi jo – vsaj po njegovem [sic! – prav je seveda: vsaj po svojem] mnenju – obogatil.« Čez čas Rigler pribije: »Trubar ni povzdignil v slovenski knjižni jezik dolenskega narečja z Raščice, ampak po domačem narečju nekoliko modificiran govor Ljubljane.« Tako stoji zapisano na 234. strani knjige *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, ko je njen nadvse samozavestni avtor bržčas že pozabil, kaj je sam oznanil na 96. strani taistega umotvora: »Omeniti je treba tudi pojave, ki jih je Trubar poznal iz svojega dialekta, toda po vsej verjetnosti tudi iz Ljubljane [dikcija »po vsej verjetnosti« je potrebna zato, ker je ljubljansčino 16. st. mogoče le suponirati!], pa jih je vseeno odpravljaj [v svojem knjižnem jeziku]. Tu gre zlasti za preglas in e v predlogih in prefiksih na, za, nad. Te stvari je Trubar odpravljaj analogično zaradi sistema.« Poleg tega, da je ta izjava v kontradikciji s prej navedeno, je v njej skrito tudi anahronistično razlaganje pobud Primoža Trubarja, ki nikakor ni bil od »sistema« obsedeni slovníčar naših dni, temveč človek in mislec 16. stoletja, torej časa »civilizacije renesanse«, če si izposodimo oznako Jeana Delumeauja.

Ker se dejstva ne skladajo z mislijo Jakoba Riglerja, čigar ime so po šaljivosti in šegavosti na Slovenskem svetovno znani Ribničani že vklesali na kamen v aleji svojih velikanov¹⁵, toliko slabše za dejstva! Mož si izmisli, da se Trubarjeva izjava, kako piše tako, kot se govori na Raščici, nanaša predvsem na leksiko in stil. (Reformator pravi v resnici le to, da je trud okoli besed in sloga pripeljal do tega (razlog!), da je pisal v kmečkem slovenskem jeziku (posledica!), kakor se govori na Raščici. Razlogi in posledice zaenkrat še niso eno in isto.) Vendar se Rigler takoj nato očitno zave nesmiselnosti svoje trditve, saj jedrno zapiše: »Pa še pri besednem zakladu se, kot nam kažejo pleonazmi, [Trubar] ni hotel naslanjati samo na svoj govor.«¹⁶

Če bi veljale te ekstravagantne domislice, bi bili Raščičani 16. stoletja edini vaščani na svetu, v katerih besedišče in govorni slog bi bilo mogoče prevesti celotno *Novo zavezo*,

¹³ Gre za neko čudno funkcijo, ki je znana edino v slovenistiki. Posebej se zdi pomenljivo, da se je Toporišič razglasil kar za dvakratnega oz. dvojnega »jezikoslovca vodnika«. Prim. J. Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana 1992, 74.

¹⁴ J. Toporišič, Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika, *Slavistična revija* 41, 1993, 452, točki 4 in 5 (seveda je treba pri roki imeti tudi Riglerjevo knjigo *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, da se lahko natančno ugotovi, kdo naj bi si želele primere izmišljal). Nasploh ima Toporišič o Ramovšu izjemno slabo mnenje; v *Delu* z dne 10. marca 1994 (str. 6) je »jezikoslovec vodnik« celo »dognal«, kako naj bi naš največji lingvist prve pol. 20. stoletja imel »malo smisla za knjižni jezik ali za posno podobo«, kar je absurd ob dejstvu, da je bil soavtor reprezentativnega slovenskega pravopisa iz leta 1935.

¹⁵ To dejanje razkriva krčevito prizadevanje nekaterih krogov, da bi se Rigler posthumno instaliral v slovensko zavest kot bleščeč jezikoslovec. Videti je, da se poskuša promovirati celo nekaj njegov kult. Jože Toporišič je tako v *Delu* z dne 10. marca 1994 (str. 6) že poročal o obstoju skupine »Riglerjevih častilcev«. S trudom za ovekovečenje Riglerjevega »lika in dela« si je dal »jezikoslovec vodnik« sicer že mnogokdaj opraviti, *Slavistična revija* pa je polna prispevkov s takšno tendenco (prim. J. Toporišič, Tipologija Riglerjevega jezikoslovnega dela, *Slavistična revija* 38, 1990, 47–53; J. Toporišič, Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika, *SR* 41, 1993, 449–464; J. Toporišič, Delo Jakoba Riglerja, *SR* 33, 1985, 419–442, in J. Toporišič, Slovenska knjižna tonemskost govora Jakoba Riglerja, *SR* 37, 1989, 61–96, kjer se »časti« celo Riglerjeva posneta govornica!).

¹⁶ J. Rigler, n. d., 97.

Psalm, Luthrovo *Hišno postilo*, *Formulo concordiae* in obsežni katekizem za (predvsem) duhovniško uporabo ter zapovrh v tem idiomu ustvariti cerkveni red in prirediti augsburško veroizpoved! Kar pa zadeva t.i. pleonazme: močno dvomljivo je, ali gre v resnici za to; mnogo prepričljivejša se zdi misel Brede Pogorelec, da Trubar rad uporablja »prastaro« – vsaj antično – retorično sredstvo, ki se mu pravi dvojna formula. Starejši raziskovalci Trubarjevega dela so dvojno formulo v njegovih tekstih poskušali razložiti funkcionalno: en izraz naj bi bil znan na vasi, drugi, praviloma sinonimni germanizem, pa v mestu (določen odstotek nemško govorečega prebivalstva v naših mestih naj bi vplival na tamkajšnjo slovensko govorico).¹⁷ Stvar naj bi torej bila v službi čim širše razumljivosti. Menim, da takšna razlaga sicer ne drži, ker Trubar tudi v svojih nemških in latinskih tekstih rad uporablja dvojno formulo kot značilnost retoričnega sloga, vendar je še zmeraj bolj utemeljena, kakor Riglerjeva misel o »pleonazmih« (odvečno kopičenje sorodnih izrazov).

Katalog Riglerjevih docela nesprejemljivih in povsem neutemeljenih idej pa s tem še zdaleč ni izčrpan. Na str. 60 pretresane knjige *Začetki slovenskega knjižnega jezika* npr. beremo domislico: »Besedo svet 'Rath, Berathung' je [Trubar] pisal večkrat z ei, da jo je ločil od 'sanctus', kadar je pa bolj mislil na potrebo ločevanja z 'mundus', jo je pisal z e.« Ni pojasnjeno, kako se je mož dokopal do vednosti o tem, kaj se je kuhalo v Trubarjevi glavi. A možnosti so le štiri: spiritizem, parapsihologija, črna magija ali preprosto domišljija. Za znanstveni dokaz v slavistiki ali zgodovinopisju pa je katera koli od njih premalo.

Prav tragičen je Rigler na mestu, kjer skuša samosilniško ukazovati zgodovinskim dejstvom (oz. kjer jih milostno dopušča): »Ljubljana je verjetno morala (!) preživljati v prvi polovici 16. stoletja prav tako monoftongizacijo [kot jo baje dandanes doživljajo kraji nekoliko južno od nje], ki pa se je začela lahko (!) že znatno prej.«¹⁸ Vse te tako daljnosežne misli je Rigler zapisal ob dejstvu, da za ljubljansčino 16. stoletja nima prav nobenega pozitivnega pričevanja, saj so zapiski slovenščine iz kranjskega glavnega mesta, ki ne pripadajo trubarjanski knjižnojezikovni tradiciji (kajti le dokumenti iz drugega vira so v tem primeru lahko nedvomen in nedvoumen dokaz), izpričani šele iz 17. stoletja, torej iz časa, ko so katoliški protireformatorji že uspeli izgnati protestante iz notranjeavstrijskih mest, za katere je veljala bruška pacifikacija iz leta 1578, kar seveda ni ostalo brez posledic za podobo lokalne govorice. Nadalje je čudno, da je Riglerjev seznam po njegovem mnenju regularnih jatovskih refleksov skoraj enako obsežen kot katalog po njegovem izjemnih primerov (prvi v knjigi *Začetki slovenskega knjižnega jezika* obsega strani od 32 do 57, drugi od 58 do 82, pri čemer se mnogi t.i. izjemni refleksi, za katere Rigler ve, sploh ne navajajo, npr. na str. 71 za glagol *vedeti*, na str. 73 za paradigmo *zaimka ta*, na str. 77 za samostalnik *mesto* itd.).

Na podlagi pri Riglerju navedenega gradiva enega refleksa nasproti drugemu sploh ni mogoče razglašati njune regularnosti ali iregularnosti, saj je količina preveč izenačena; sploh pa je vprašanje, koliko je njegovo silno izpisovanje metodološko sprejemljivo – kajti nikjer ni povedano, kakšen je vzorec, iz katerega je formiral svoj raziskovalni »korpus«. Pri nekatereh besedah se mož niti ni razgledal po vseh Trubarjevih knjigah (npr. pri paradigmi *zaimka ta* na str. 73)! Ni se mogoče izogniti sklepu, da je Riglerjevo navajanje primerov podrejeno vnaprej postavljeni hipotezi, ki se hoče po vsej sili dokazati; njegovo izpisovanje je skrajno voluntaristično in intencionalno. Sicer pa je mož na nekem mestu odkritosrčno priznal, da mu navedki primerov iz Trubarjevih del služijo le »za ilustracijo«¹⁹, kar pove vse o načinu njegovega dela in o apriorističnem odnosu do gradiva. Rigler torej sploh ne podaja prave frekvence pojavljanja posameznega refleksa jata v različnih Trubarjevih delih – ne za posamezne besede ne za knjižno celoto (a kljub temu izvaja neke daljnosežne sklepe o razlikah med zgodnjimi in poznimi reformatorjevimi knjigami, ob katerih se bomo vsekakor še ustavili); tako je edini stvarni podatek o tej zadevi še vedno že navedena Ramovševa ugotovitev o raz-

¹⁷ Seveda je Toporišič povsem podprl Riglerjeve razlage; Trubar naj bi po njegovem »dvojnice večkrat uporabljal iz veselja nad obilnostjo«, torej pleonastično (J. Toporišič, *Besedni germanizmi v Trubarjevem Catechismusu*, SR 36, 1988, 109). Toda Rigler se je v sila kontradiktornih *Začetkih slovenskega knjižnega jezika* takoj nato, ko je izrekel misel o pleonazmih pri Trubarju, povrnil k starejšemu, funkcionalističnemu razlaganju dvojne formule (str. 97, 98).

¹⁸ J. Rigler, n. d., 103.

¹⁹ J. Rigler, n. d., 73.

merju jatovskih refleksov e : ei (2:1) v *Katekizmu* iz leta 1575. Značilno pa si Ramovš kot resen znanstvenik samo na podlagi tega vzorca ni dovolil podati sodbe o tem, kateri izmed obeh refleksov je za Trubarjev knjižni jezik običajen, kateri pa izjemen, saj se oba pojavljata v isti knjigi. Njega dni so slovenski jezikoslovci pač še vedeli, da so v 16. stoletju bile za mišljenje o jezikovnih pojavih bistvene in pomembne druge reči, kot so toliko in toliko let – celo stoletij! – pozneje.

Rigler nadalje sploh ni uspel dokazati veljavnosti svojih izvajanj o ljubljanskini kot idiomu, v katerem je hotel pisati Trubar, za ves čas reformatorjevega ustvarjanja: po prvem štirinajstletju (knjige, ki so izšle do njegovega dokončnega izгона iz domovine 1550–1564) oz. sedemnajstletju (po letu 1567 nastane v izdajanju njegovih knjig dolga prekinitev, ki traja do 1574) naj bi se njegov jezik glede zapisovanja refleksa jata precej spremenil (več zapisov z ei kot prej; toda Ramovš je dognal, da je celo po 1574. letu odločno pogostejši refleks e, tako da stvari v tem vprašanju sploh ni mogoče dramatisirati do tiste mere, kot to počne Rigler); za enega izmed razlogov pa se omenja dejstvo, da je nekatera svoja dela narekoval in ne sam pisal.²⁰ Ampak: Trubar je očitno narekoval že prej, 1565. leta npr. znamenito latinsko pismo Bohoriču, v katerem nastopa proti neznanski kulturni zaostalosti svoje ožje, tj. kranjske domovine – ta imenitni dokument je v izvirniku zapisala Kreljeva roka!²¹ Naravnost kolosalna je Riglerjeva domislica, da je Trubar pri posameh besedah začel »enostavno pozabljati«, kako jih je pisal poprej.²² Torej: senilni starček, ki ne ve več čisto dobro, kaj počenja! In celo Rigler navsezadnje prizna, da je bil reformator tudi po 1574. letu še vedno »duševno svež«.²³ Res je treba dokaj genialnosti, da se komu uspe zaplesti v toliko očitnih in uničujočih protislovij kot Riglerju! Sicer pa njegovim za lase privlečenim razlagam zadajata milostni udarec Savinčev predgovor v Trubarjev prevod Luthrove *Hišne postile*, kjer stoji zapisano, da je prevajalec to knjigo vsaj deloma še »s svojo lastno roko zapisal«²⁴ (celo svojega poslednjega dela ni samo narekoval drugim!), in Trubarjevo nemško posvetilo v izdaji celotne *Nove zaveze* iz leta 1582, kjer se najdejo sledeče besede: »Kar se pa tiče prevoda ali tolmačenja, sem pustil tale testament v svojem prvotnem prevodu [torej za novo izdajo ni na novo prevajal!], zakaj pri ponovnem branju [potemtakem je imel pri pripravi tega dela za tisk pred seboj svoje prej izdane prevode novozaveznih tekstov in bi mu bilo sila težko »enostavno pozabljati« tisto, kar naj bi po Riglerju pozabljal!] nisem našel v njem nič nepravilnega.«²⁵

Prav neverjetno se zdi, da Riglerjeva tako slabo oz. dejansko povsem neutemeljena hipoteza ni naletela na odločno zavrnitev v slovenističnih krogih. Celo več: domorodna slavistična, zlasti »strukturalistična« scena jo je – resda molče, a vendarle – večinoma sprejela na znanje (poleg zgodovinarja Boga Grafenauerja in češkega poznavalca naših razmer Jana Petra se z njo v javnosti ni strinjal edino ugledni dialektolog Tine Logar²⁶). To pač kaže na zaskrbljujoče razmere v vedi o slovenskem jeziku; preprosto je neumljivo, kako je mogoče iz žongliranja s par izoliranimi glasoslovnimi refleksi sklepati o naravi celotnega knjižnega jezika – še posebej v času »strukturalistov«, ki so prisegli na »jezik kot sistem«! Dejansko je stvar taka, da so naši samorazglašeni slovenistični »strukturalisti« vse prej kot to in je edino pri Bredi Pogorelec mogoče govoriti o resnem in tvornem strukturalnem pojmovanju jezika (pa še pri njej strukturalizem ne izhaja neposredno iz saussurejevskega ženevskega vira, temveč iz modificirane recepcije njegovih načel v vzhodnem srednjeevropskem prostoru).

²⁰ J. Rigler, n. d., 91; prim. strani 84–91, o vzrokih posebej 88–91.

²¹ J. Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana 1986, 199.

²² J. Rigler, n. d., 89.

²³ J. Rigler, n. d., 89. Resda Bohorič v predgovoru v *k Zimskim uricam* poroča o Trubarjevih starostnih težavah (nadložna starost da ga tlačí in ob moč pripravljá), toda Andrej Savinec v predgovoru k *Hišni postili* piše, da se je reformator celo svojega poslednjega dela lotil »per svojem zdravim životu«, kar pomeni, da njegovi problemi, izhajajoči iz visokih let, le niso bili tako hudi. Rigler očitno niti vseh relevantnih zgodovinskih virov ne pozna v zadostni meri. Opozoriti je treba še na to, da vest iz pravkar omenjenega Savinčevega predgovora, kako je Trubar »skuzi nekatere svoje krajnske landtsmane inu šribarje pustil zapisati« del *Hišne postile*, povsem nasprotuje Riglerjevemu razlagam, da je reformator na Nemškem »po devetletnem izgnanstvu« začel izgubljati stik z domovino (str. 89 *Začetkov slovenskega knjižnega jezika*).

²⁴ M. Rupel, n. d., 384.

²⁵ M. Rupel, n. d., 278.

²⁶ J. Pogačnik, *Starejše slovensko slovstvo*, Ljubljana 1990, 119.

Vendar je treba povedati, da so se celo »strukturalisti« pri nas počutili skrajno nelagodno spričo šibke utemeljenosti Riglerjevih razlag. »Jezikoslovec vodnik« našega časa Jože Toporišič je tako leta 1992 – v trenutku vizionarske lucidnosti – ugotovil, da Riglerjeva podoba gotovo ni znamenje, pod katerim bi lahko zmagovali.²⁷ Ugotovil je tudi: »Za Riglerja je močno značilno, da ni nikjer podal sistemske podobe katere koli ravnine sestava Trubarjevega knjižnega jezika (glasovnega, naglasnega, oblikoslovnega, skladenjskega, besedijskega), ampak je sistemsko proučeval [a nikakor ne tudi sistematično preučil, saj je pri obravnavi paradigme zaimaka ta opustil pretres velike večine Trubarjevih knjig, ni pa navedel mest, kjer se nahaja okoli 250 po njegovem »izjemnih« refleksov za jat!] le pisne odraze za dolgi jat in za njegov ustreznik o (ter temu ustrezni izglasni nenaglašeni o).«²⁸

A kljub temu ni niti najmanj presenetljivo, da je Jože Toporišič potem, ko sem v razpravi *Začetki slovenske književnosti med protestantsko in katoliško reformacijo* leta 1993 (*Slavistična revija*, 41. letnik, 77–129) predložil vso neutemeljenost Riglerjevih nazorov, v njihovo obrambo nemudoma sprožil silovito medijsko kampanjo, ki je bila vredna Hollywooda. Njen začetek je bil v *Slavistični reviji* priobčeni spis z dovolj starosvetnim naslovom *Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika*.²⁹ »Jezikoslovec vodnik« je v zase značilnem polemičnem tonu in ihtavem slogu, ki mu ni tuje niti najbolj poniglavo falsificiranje »nasprot-nikovih« besed (da o zmerjaškem, a docela neduhovitem etiketiranju in pravopisnih pomanjkljivostih sploh ne izgubljam nadaljnjih besed),³⁰ hotel reafirmirati ideje svojega »prijatelja« (pa tudi njegov »lik« naj bi zasijal v kot kres bleščeči podobi »strukturalnega« jezikoslovca), vendar je ognjemet njegovega dokaj obilnega besedovanja zbledel ob dejanskem stanju stvari in zadev. Toporišič je pri tem razdrl prenekatero šegavo domislico – kakor npr. tisto, da je v 16. stoletju obstajalo tudi nekakšno raščiško narečje³¹ (ne zgolj raščiški govor v okvirih dolenjskega narečja), ali ono o škofiji v Ljubljani od 1460. leta dalje³² (ne šele od 1461 oz. 1462)... Navsezadnje je celo zatrdil, da Bohoričeva slovnica kljub dvema vnovičnima natisoma oz. redakcijama v 18. stoletju ni imela dosti vpliva na razvoj slovenskega knjižnega jezika (ob tem, da so Slovenci v bohoričici pisali celo še v 19. stoletju!), hkrati pa s popolnim pristajanjem na Riglerjeve razlage zanikal tudi svoja izvajanja o nastanku našega knjižnega jezika: v mestoma izjemno površno spisani *Enciklopediji slovenskega jezika* je namreč Toporišič zatrdil, da je Trubar svoje spise oprl na pridigarski jezik Ljubljane³³, vendar je njegov »prijatelj« že leta 1968 oznanil (ko je dokazoval, da misel Marijana Moleta ni prava), kako si je reformator prizadeval pisati v ljubljansčini, ki ni vezana na cerkveno sfero življenja³⁴ (pridigarski jezik očitno je povezan z njo). S tem, ko je Toporišič brezrezervno podprl Riglerjeve razlage, je podrl svoje. Ni kaj, zgleden primer herostratskega zelotizma v praksi!

Kakor je bilo pričakovati, sem z nemudoma spisanim odgovorom stvari postavil na svoje mesto, saj Toporišičeva izvajanja o (hipo)tezi Jakoba Riglerja ne vzdržijo resnega in nepristranskega znanstvenokritičnega pretresa. Ker pa se je ob tem razkrila tudi žalostna resnica o naši »strukturalni« slovenistiki, večina v uredništvu *Slavistične revije*, pri kateri je Jože Toporišič »Editor in Chief for Linguistics«, vse do dneva današnjega ni omogočila objave mojih misli o tej zadevi, čeprav me je »jezikoslovec vodnik« na več mestih svojega resolutnega raz-

²⁷ J. Toporišič, Kritične pripombe k Trubarjevemu delu s strani slovenskih besedoljubov in kritikov, SR 40, 1992, 254.

²⁸ J. Toporišič, n. d., 245.

²⁹ J. Toporišič, Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika, SR 41, 1993, 449–464. Pozornost pritegne zlasti avtorjev militantni slovar; mene je »jezikoslovec vodnik« razglasil za »nasprotnika« samo zato, ker se ne strinjam z Riglerjevimi domislicami (str. 464).

³⁰ J. Toporišič, n. d., prim. zlasti falsifikat v točki 3 (str. 451) in popolnoma neresno obtožbo, da o dveh tekstnih podvigih »jezikoslovca vodnika« zapisujem »prav nesramno laž« na strani, kjer se on vobče ne omenja (str. 461). Dr. Toporišič v *Slavistični reviji* objavlja celo neke »diagnoze« iz svoje »ordinacije« (npr. o »maloumnem mestu« na str. 457 navedenega dela), kar je skrajno čudno za organ, ki bi se naj pečal z lingvističnimi in literarnimi zadevami.

³¹ J. Toporišič, n. d., 453.

³² J. Toporišič, n. d., 449.

³³ J. Toporišič, Enciklopedija slovenskega jezika, 242.

³⁴ J. Rigler, n. d., 91.

pravljjanja naravnost pozival k besedi.³⁵ Potemtakem je jasno, da v slovenistiki pri nas trenutno ni svobode izražanja znanstvenih mnenj, v njej pa se na najbolj nekulturnen način teptajo veliki ideali, ki so temelj sodobne civilizacije.

Pregled dosedanjega razpravljanja o trubarjanskih začetkih slovenskega knjižnega jezika moremo zaključiti z ugotovitvijo, da je tandem Toporišič-Rigler tozadevno debato zapeljal v slepo ulico najbolj umazanega osebnega blatenja drugih raziskovalcev ter povsem neobremenjenega pristopanja k pomembni kulturnozgodovinski problematiki. Zato se je treba vrniti k virom samim in k resnim znanstvenim obravnavam starejših raziskovalcev teh vprašanj.

Zlasti na podalgi Ramovševih in Moletovih raziskav je mogoče ugotoviti, da Trubarjeve izjave iz leta 1557, kako je pisal tako, kakor se govori na Raščici, ne gre razumeti povsem dobesedno (na drugi strani pa je, kakor smo se prepričali, povsem neutemeljena Riglerjeva razlaga, da se omenjene reformatorjeve besede nanašajo predvsem na lekisko in stil). Posvetilo, v katerem se ta trditev nahaja, je pač precej retorično. Dokaz za to je mogoče najti v neki drugi reformatorjevi izjavi, ki se ravno tako nanaša na jezikovno problematiko: Trubar namreč v istem posvetilu zatrjuje, da ne zna posebej dobro nemško.³⁶ Vendar je to tipična skromnostna izjava, kajti raven njegove nemščine po ničemer negativnem ne odstopa od ravni nemščine nemških inteligentov avstrijskega prostora v 16. stoletju. Če bi bila njegova nemščina šibka, bi Trubar zagotovo ne pisal nemških posvetil za knjige drugih prevajalcev in prirejevalcev v uraškem bibličnem zavodu in bi si ne mogel pridobiti zaslug tudi za nemška mesta, ki jih leta 1595 omenja Andrej Savinec.³⁷

Dejstvo, da se Trubar še 19. marca 1584 v pismu vojvodi Ludviku Württemberškemu opravičuje zaradi svoje nemščine, ki da je okorna in izvedena »nach dem windischen stylo«³⁸, verjetno ne pomeni ničesar drugega kot to, da se je reformator zavedal drugačnosti svoje nemščine od nemščine, ki je bila običajna v njegovi drugi domovini, na Švabskem, in je to pripisal »slovenskemu slogu«, se pravi vplivom svoje materinščine. V resnici pa je šlo za razlike med nemščino jugozahodnega nemškega (alemanskega) govornega področja in nemščino jugovzhodnega (bavarsko-avstrijskega) nemškega govornega prostora. Razlike pa so bile dokajšnje (in so dokajšnje še danes); morebiti jih najlepše ilustrirajo razlike med prvo (dunajsko) in drugo (baselsko) nemško izdajo Herbersteinovih zapiskov o Rusiji, ki sta izšli 1557. oz. 1563 leta. Baselsko izdajo je iz latinščine prevedel Heinrich Pantaleon, čeprav je že obstajala nemška varianta knjige.³⁹ Toda idiom slednje je očitno bil nesprejemljiv za jezikovne standarde v jugozahodnem nemškem govornem prostoru in preprosti ponatis dunajske nemške izdaje v Baslu ni prihajal v poštev.

S trditvijo, da je pisal v kmečkem slovenskem jeziku, kakor se govori na Raščici, je Trubar verjetno samo poskušal plastično ponazoriti neposredno pred njo stoječo izjavo, kako je svetopisemske tekste prevajal tako, da bi ga utegnil z lahkoto razumeti vsak Slovenec, bodisi Kranjec, Spodnještajec, Korošec, Istran, Dolenjec ali Bezjak. Ker je med naštetimi večinoma šlo za preproste slovenske kmete, ki jih je Trubar v prvi vrsti poznal iz svoje rojstne vasi – kajti pozneje se je pretežno zadrževal v višjih cerkvenih in plemiških krogih ter mestih –, je v svoji reformatorski vnemi zatrdil, da piše tako, kot se govori v njegovi rojstni vasi, kjer je preživel otroštvo. Omenjeno mesto v posvetilu iz leta 1557 je torej treba razumeti znotraj retorične oblikovanosti teksta in reformacijskih jezikovnih idealov – kot figurativno konkretnostno podobo preprostih slovenskih rojakov, ki jim je namenjena Trubarjeva knjiga. Pomenljivo se zdi, da reformator ne pravi, kako je njegov knjižni jezik razumljiv vsakemu Slovencu, temveč le, da bi tak utegnil biti. Še manj Trubar misli, da bi ga vsak preprosti rojak govoril ali znal govoriti.

³⁵ J. Toporišič, Jakoba Riglerja teza..., 453, 454, 456, 457, 462 (tu bi nekaj celo »moral razložiti«!) itd. Treba je povedati, da vsi člani uredništva *Slavistične revije* ne podpirajo omejevanja svobode znanstvenega dialoga. Franceta Bernika, Mirana Hladnika, Janka Kosa in Franca Zdravca namreč v ničemer ni mogoče povezovali z mračnjaškimi težnjami v omenjenem organu.

³⁶ M. Rupel, n. d., 77; prim. o tem še opombo na strani 409 (Elzejeva sodba).

³⁷ M. Rupel, n. d., 384.

³⁸ J. Rajhman, n. d., 290.

³⁹ Prim. P. Simoniti, Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede 16. stoletja, Ljubljana 1979, 216, 217.

Trubar se je očitno zavedal, da je knjižni jezik nekaj drugega kot narečje. V posvetilu k prevodu prvega dela *Nove zaveze* iz leta 1557 namreč pravi, da se slovenski jezik govori različno ne le v različnih deželah, temveč pogosto tudi v razdalji dveh do treh milj, včasih pa je celo v eni sami vasi mogoče srečati različne besede in naglase, ter označi to kot težavo pri prevajanju *Biblije*.⁴⁰ Torej prevajanje *Biblije* zanj ni preprosto prelivanje tujejezične vsebine v nek že obstoječ slovenski idiom, temveč gre za to, da se v knjigi pojavi »po tej ortografiji«⁴¹ uravnan tekst, ki ga more razumeti vsak izmed tako raznolikih govorcev našega jezika.

Da se Trubar povsem zaveda razlik med narečjem in knjižnim jezikom, izpričuje še eno mesto v istem posvetilu: reformator namreč pove, da je pisanje in izgovor slovenskega jezika najbolj odvisno od vaje in rabe.⁴² Uporaba črk, ki so bile ne le v 16. stoletju, temveč že dolgo pred in še dolgo po tem doživljanje kot najznačilnejša prvina knjižnega jezika, potemtakem ni stvar prirojenosti oz. vrojenosti v neko etnično skupino ali skupnost, temveč v prvi vrsti stvar vaje in nato še rabe (kajpak rabe na podlagi vaje). To je najprej povedano načelno in na splošno, v razmerju do vseh ljudi, torej tako rojakov kot ostalih, ter opisano kot stanje, ki je enako stanju v vseh drugih jezikih in pisavah, nato pa je še posebej poudarjeno v razmerju do tujcev, ki bi se trudili s pisanjem in branjem slovenščine. Trubar ob tem pripominja, da noben tujec (kot eksemplarni primer so navedeni Nemec, Italijan in Grk – naš reformator torej očitno ljubi konkretne ponazoritve svojih načelnih misli) ne bo mogel brati in izgovarjati slovenščine kot rojeni Slovenec, pomenljivo pa nič takega ne pravi o pisanju: samo branje in izgovarjanje slovenščine sta na poseben način povezana z vrojenostjo v določen jezik oz. etnično skupnost. Lahko torej sklepamo, da bi po Trubarjevi misli vaja in raba tujcu vsaj teoretično lahko zagotovila enak nivo obvladovanja slovenščine pri pisanju, kakor jo rojenemu Slovencu? Vse kaže, da je tako, kajti reformator jasno ločuje večino pisanja in izgovarjanja oz. branja. Pisanje kot eminentna značilnost knjižnega jezika ne zagotavlja pravilnega branja oz. izgovarjanja. In obratno: samo na sebi od kraja do kraja različno govorjenje oz. izgovarjanje slovenskega jezika ne jamči pravilnega (»štaltnega inu zastopnega«) pisanja »po tej ortografiji«. Treba je vaje.

Trubar se je povsem zavedal epohalnega pomena lastnega nastopa za slovenščino; v tiskani verziji nemškega registra in sumaričnega seznama svojih knjig je zapisal: »Odkar svet stoji, se to nikdar ni zgodilo, zakaj slovenski jezik se doslej nikoli ni pisal, še manj pa tiskal.«⁴³ Beseda v knjigi je zanj kvalitativno nekaj čisto drugega kakor v govoru.

Iz tega jasno sledi, da je povsem neproduktivno iskati govorni idiom 16. stoletja, ki bi ga Trubar preprosto zapisal in s tem ustvaril slovenski knjižni jezik. Jezikoslovci, ki ljubijo »korpuse«, formirane na podlagi silnega izpisovanja iz tekstov davnih dni, se morejo o tem prepričati ob različnih zapisih iste oblike ene besede oz. pri različnih zapisih enega besednega korena v Trubarjevih delih (po možnosti v eni knjigi, tako da se izključi vpliv naknadnih spoznanj oz. poznejših redakcijskih posegov). Za to čisto dobro služijo celo Riglerjevi izpisi besed z jatovskim refleksom, čeprav niso drugega kot paberki iz različnih reformatorjevih knjig. V izdaji *Matejevega evangelija* leta 1555 srečujemo npr. tako obliko *oblekli* kakor tudi obliko *obleikli*⁴⁴, tako zapis *ceftah* kot *ceifte*⁴⁵ (ti dve besedi naj bi Trubar po Riglerju od vsega začetka pisal s po njegovim regularnim refleksom za jat, torej z *e* in ne z *ei*), v *Abe-*

⁴⁰ M. Rupel, n. d., 75.

⁴¹ M. Rupel, n. d., 67. Pomembno je, da je Trubar, ko je 1555. leta pisal o »ortografiji«, ob »zastopnosti« poudaril tudi lepoto pisave (kritizira namreč češko in drugo pisanje, ki ima preveč konsonantov »k ani silabi«, »kateru je grdu viditi«). Ob reformacijskem idealu razumljivosti torej priznava še ideal lepe pisave, ki je bil zelo pomemben za humanistični pogled na in v svet (zavrnitev gotice in uveljavitev humanistike; tudi Trubar je šel to pot!).

⁴² M. Rupel, n. d., 73: »Nemec, ki se sicer ni naučil nobenega drugega jezika in pisave razen nemškega, ne bo nikoli prav bral in izgovarjal latinščine ali laščine, čeprav bi bila pisana in tiskana z dobrimi nemškimi črkami; podobno tudi Lah ali Španec nemščine ne. Tako se tudi slovenski jezik nikoli ne bo dal pisati niti z latinskimi niti z nemškimi niti z grškimi črkami, da bi ga mogel Nemec, Lah ali Grk brati in izgovarjati, kakor ga govori in izgovarja rojeni Slovenec. Zato pravim kakor prej: pisanje in branje našega jezika je najbolj odvisno od vaje in rabe.«

⁴³ M. Rupel, n. d., 113.

⁴⁴ J. Rigler, n. d., 43.

⁴⁵ J. Rigler, n. d., 36.

cedniku iz leta 1550 pa se najdeta obliki glagola *vediti* in *veiditi*⁴⁶ (čeprav naj bi Trubar to besedo po Riglerjevem mnenju skušal od vsega začetka pisati z »izjemnim«⁴⁷ refleksom za jat, torej z *ei* in ne z *e*). V dialektih je v eni obliki ene besede oz. v istem besednem korenu načelno mogoče srečati samo en refleks (kadar seveda ne gre za morfološke spremembe znotraj paradigme), a Trubar očitno piše jatovske reflekse vseskozi na dva načina – in to v isti knjigi! Riglerjev scenarij, da je reformator v slovenski knjižni jezik preprosto povzdignil nek ljudski govor (ljubljanščino), ki naj bi ga »nekoliko«⁴⁸ modificiral z nekim narečjem (dolenjskim v realizaciji raščiškega govora, iz katerega naj bi refleks *ei* za jat obdržal samo v določenih primerih in pozicijah; odstopanje od govora rojstne vasi naj bi bilo v Trubarjevih delih celo »sistematično«, kar je popoln nesmisel ob izpiskih, ki jih Rigler navaja v knjigi *Začetki slovenskega knjižnega jezika*!), torej ne drži niti glede na skrajno omejeno gradivo, ki ga je sam priobčil. Silni napor, ki jih je Rigler vložil v dokazovanje svojih domislic so najbrž vodili do tega, da je v trenutku nepozornosti na nekem mestu *Začetkov slovenskega knjižnega jezika* razodel še en scenarij: Trubar ljubljansčine (ki je Riglerju ponekod ne samo govor, temveč kar jezik!) naj ne bi »obogatil«⁴⁹ le z elementi svojega domačega govora, temveč tudi »drugih narečij«⁴⁷ (o tem, katera ima v mislih, molči kot zalit!). Žal je to misel, ki bi ga utegnila voditi k produktivnejšim ugotovitvam, samo navrgel in jo tudi takoj opustil.

Trubar je svoj knjižnojezikovni konstrukt, ki naj bi bil pri branju lahko razumljiv vsakemu Slovincu (pri čemer bi njegovo obvladovanje bilo predvsem odvisno od »vaje in rabe«), vendar hkrati tudi lep v pisanju, ustvaril na podlagi praktične izkušnje s stanovsko in prostorsko različnimi govoricami rojakov. Toda od kod je kaj povzel v svoje knjige, je mogoče samo bolj ali manj utemeljeno domnevati, ni pa mogoče podati kakšne dokončne sodbe, ker je celo fragmentarnega gradiva netrubarjanske proveniencie, ki bi ga lahko označili za zapisani odraz kakega govora, premalo. Dejstvo je samo to, da glasoslovna raznolikost jatovskih refleksov v reformatorjevih spisih zelo temeljito zavrača misel, kako je Trubar zgolj zapisal kakšen ljudski govor, ter da retorična izdelanost in zapletenost njegovega sloga opozarjata na oblikovalna načela v okvirih učene, ne pa ljuske kulture (seveda ob upoštevanju reformacijskega ideala po čim širši razumljivosti). Potemtakem virov trubarjanske tradicije slovenskega knjižnega jezika ni mogoče iskati zgolj v narečjih kot značilnem idiomu ljudske kulture, temveč se je treba ozreti tudi v sfero učene kulture.⁴⁸ Pri tem pa se je treba najresolutneje upreti žongliranju s parcialnimi jezikovnimi pojavi in neobremenjenemu sklepanju na tej podlagi. Rojstvo slovenskega knjižnega jezika ni bilo izolirano dejstvo, temveč je bilo obseženo v rojstvu slovenske književnosti. Ustvarjalec našega knjižnega jezika ni bil kak omejen slovničar, ki bi svojo kreacijo pojmoval kot dogmatični sistem, temveč je bil mislec velikega obzorja in domovino srčno ljubeči svetovljan (ki je bil v pisemskih in siceršnjih stikih z vladarji držav in knezi duha), skratka človek, ki je, če si izposodimo slikovite besede Janka Prunka, mislil široko, dinamično in z neko vizijo. O tem poleg reformatorjevega knjižnega opusa najsijajneje pričujejo pisma.

Posebej zanimivo se zdi pismo z dne 13. marca 1557, kjer Trubar kar nekoliko hiperkri tično govori o svojem znanju latinščine (boji se sintaktičnih »pregreh«⁵⁰ zoper Priscianova pravila!) in opisuje širino svoje »vzgoje srca«⁵¹ na dvoru tržaškega škofa Petra Bonoma, »poeta in zelo pobožnega moža«, ki je tudi v slovenščini razlagal Vergila, Erazmove *Parafraze* in Calvinove *Institutiones*⁵⁰. Za razlago takšnih tekstov pa ni mogla zadostovati kakšna preprosta ljudska govorica, saj gre za dela iz sfere učene kulture. (Ob tem je treba ugotoviti, da je bil dvor »prostosrčnega in gostoljubnega gospoda«⁵¹ Franca Kacijanarja, škofa ljubljanskega,

⁴⁶ J. Rigler, n. d., 71.

⁴⁷ J. Rigler, n. d., 110.

⁴⁸ Opozorilo na to je najti v nemškem posvetilu k prvemu delu *Novega testamenta* 1557, kjer Trubar omenja napačno prevajanje nekega duhovnika na Planini pod Celjem. (Po slovenski verziji *Planinske kronike* Ane Wambrechtsamer iz leta 1929 je šlo ali za Zmagoslava Bolderžana, ali za Martina Ivaniča, ali za Mohorja Krafca, ali za Gašperja Sejfriedta. Vikariat na Planini je bil v tem času prideljen gornjegrajskemu samostanu. Prim. A. Wambrechtsamer, *Kronika planinskega gradu in trga*, Planina 1995, 10, 37, 38. Razmere drugod v ljubljanski škofiji najbrž niso bile dosti boljše.)

⁴⁹ J. Rajhman, n. d., 27.

⁵⁰ M. Rupel, n. d., 74.

⁵¹ M. Rupel, n. d., 74.

očitno mnogo manj intelektualno pobuden in ambiciozen; iz Trubarjevih spisov tudi ne izhaja, da bi bil kakor koli posebej pomemben za ustanovitev slovenskega knjižnega jezika; reformator se na Kranjskem v obdobju 1542–1547/48 po vsej verjetnosti ni srečeval z ravnimi materinščine, ki mu ne bi bile znane že od prej, zlasti iz časov duhovniške službe na Spodnjem Štajerskem, kjer se je prvič proslavil kot ognjevit pridigar, saj je preprečil gradnjo dveh cerkva, čeprav so nekateri preprosti laiški verniki zaradi tega hoteli obračunati z njim kar »na roko«⁵².) Vsekakor se zastavlja vprašanje, kakšna je bila oz. mogla biti kultivirana slovenščina, s katero se je Trubar srečeval pri Bonomu, saj je bila za ustanovitev našega knjižnega jezika tako pomembna, da jo je reformator v nemškem posvetilu k prvemu delu *Nove zaveze*, tj. v tekstu, kjer najpodrobneje govori o začetkih svoje slovstvene dejavnosti, posebej omenil.

Na prvi pogled se zdi, da bi bilo mogoče na Bonovem dvoru slišati edino slovenščino iz Trsta oz. njegove okolice. Toda stvar' najbrž ni tako preprosta, predvsem zaradi zahtevnosti tekstov, ki jih je škof razlagal. Posebej pomembna je Trubarjeva vest, da je o Vergilu, Erazmu in Calvinu govoril Bonomo sam, zanj pa je znano, da se je do svoje dokončne ustalitve v rodnem Trstu (ob koncu leta 1523) le redko mudil v mestu sv. Justa, čeprav je tamkajšnji škofijski sedež zasedal že od aprila 1502.⁵³ Vse pozornosti je vredno dejstvo, da se je Bonomo seznanil tudi z drugimi slovenskimi kraji, ne le s tistimi v lastni škofiji (Ljubljana, Novo mesto, kraji, na katere so se glasili njegovi beneficiji), ter da se je mudil na habsburškem dvoru prav v času, ko je slovenski jezik na njem utegnil igrati neko vlogo.

Vse od konca 15. stoletja pa do vrnitve v Trst 1523 se je Bonomo grel v soncu zaupnosti najvišje oblasti v Cesarstvu in je postal celo veliki kancler dvornega sveta dolnjeavstrijskih dežel. Še posebej blizu je bil prvemu pravemu dunajskemu škofu Juriju Slatkonji, ki je bil rojen v Ljubljani in ki je bil »persona grata« pri cesarju Maksimilijanu I., »poslednjem vitezu«. Slatkonjo, okoli katerega so se poleg drugorodnih učenjakov zbirali tudi tisti iz slovenskih dežel (Avguštin Prygl Tyfernus, Andrej Perlach idr.),⁵⁴ je Bonomo kot začasni upravnik dunajske škofije za nekaj mesecev dejansko celo nasledil (kajti bil je, kakor smo že rekli, sila vpliven kot prvi človek dvornega sveta administracije Ferdinanda I. v dolnjeavstrijskih deželah).

Ceprav je Bonomo doživel najvišji vzpon v času Ferdinanda I., je tudi na dvoru Maksimilijana I. igral vidno vlogo (1518 je bil cesarski poslanec na državnem zboru v Augsburgu), za tega vladarja pa obstajajo vesti, da mu slovenščina naj ne bi bila docela tuja. Cesar, ki je dobil ime po domnevno celeianskem mučencu Maksimilijanu (ta naj bi se prikazal njegovemu očetu Frideriku III. oz. V. ob uri ene njegovih največjih stisk, ko ga je v bojih za celjsko dediščino v zgornjem celjskem gradu presenetil Jan Vitovec; sveti mož naj bi vladarja tedaj vzbudil in ohrabil, za kar se mu je bilo treba na primeren način oddolžiti...), se je v svoji (avto)biografiji *Weißkunig*, napisani z mislijo po ohranitvi čim lepšega spomina nase (v takem tekstu je seveda hotel veljati za zglednega moža, zazrtega v vizijo idealne monarhije) pri dveh vnukih, Karlu V. in Ferdinandu I., pohvalil z znanjem našega jezika. Tega naj bi se naučil v mladosti od nekega »kmeta«.⁵⁵

Ta podatek je hudo problematičen ne samo zaradi (psevdo)romanesknega značaja knjige *Weißkunig*, kjer se zgodovinska dejstva (to je očitno zlasti pri osebah) pojavljajo zamaskirana in v za podobo cesarja kar najugodnejši obliki, temveč tudi zaradi vesti Pavla Oberstaina, da mu je Maksimilijan I. septembra 1513 naročil izdelati slovar slovanskega jezika (lingua Sclavonica), ki je med vsemi jeziki najbolj razširjen, da bi se ga hitro naučil.⁵⁶ Ker se v neki drugi, to pot latinski (Grünpeckovi) biografiji⁵⁷ cesarja Maksimilijana I. na mestu, kjer se v *Weiß-*

⁵² M. Rupel, n. d., 93, 94; prim. še 14 in 15.

⁵³ Osnovni podatki o Bonomu so dosegljivi v SBL I, Ljubljana 1925–1932, 53, 54 (prispevek napisal F. Kidrič).

⁵⁴ P. Simoniti, n. d., 188, 189; v slovenščini je temeljni spis o Slatkonji razprava Josipa Mantuanija (naslov: Jurij pl. Slatkonja) iz *Doma in sveta* 1907, 301–309; 359–363; 398–402.

⁵⁵ J. Mantuani, n. d., 362; P. Simoniti, n. d., 152.

⁵⁶ P. Simoniti, n. d., 189 in dalje, zlasti 193; prim. še: P. Simoniti, Humanist Pavel Oberstain in njegova *De Maximiliani laudibus epistola* 1513, *Živa antika* 28, 1978, 207–229.

⁵⁷ P. Simoniti, *Humanizem na Slovenskem...*, 152; SBL, 12. zvezek, Ljubljana 1980, 80. Ker je bil Josef

kunigu pojavlja slovenščina kot »windisch«, označuje ta jezik z enakim imenom kot slovanski jezik pri Oberstainu (»Studuit linguam latinam /.../ didicit quoque autem Sclavonicam, ab uno rustico faceto et duobus suis pueris nobilibus ex Sclavonia,« beremo v Grünpackovi biografiji cesarja Maksimilijana), je precej neverjetno, da bi vladar naš jezik obvladal pred septembrom 1513 (in tedaj je bil star že 54 let!), saj bi se mu ga sicer tedaj ne bi bilo treba šele začeti želeti oz. hoteti (na)učiti!

Če iščemo razloge cesarjevega zanimanja za uk slovanskega jezika v drugem desetletju 16. stoletja, lahko najdevamo predvsem politične motive: približevala se je toliko zelena dunajska »dvojna poroka« (zaradi nje je moral humanist Janez Cuspinian kar 32-krat potovati na Ogrsko), ki se je končno srečno izvršila julija 1515. Šlo je za rodbinsko povezavo Habsburžanov z Jagiellonci, ki so tedaj z eno vejo obvladovali Poljsko in Litvo, z drugo pa dežele češke in svetoštetanske krone, torej pretežno slovanski prostor. Posredno lahko potrjuje tak motiv podatek in *Weißkuniga*, da se je Maksimilijan ob slovenščini učil tudi češčine, ki sploh ni bila razširjena v njegovih deželah, saj so deželam češke krone tedaj še vladali Jagiellonci. Perspektive, ki jih je odpirala dunajska »dvojna poroka« (poročila sta se sin jagiellonskega ogrsko-češkega kralja Vladislava Ludvik – kot ogrski kralj pozneje drugi svojega imena – z Maksimilijanovo vnukinjo Marijo in Vladislavova hčerka Ana z Maksimilijanovim vnukom Ferdinandom, ki ga je zastopal sam cesar; ta maneuver na ženitnem trgu se je samo dobro desetletje pozneje izkazal za zadetek v črno, saj so po tragični smrti Ludvika II. Habsburžani dobili tako češko kot svetoštetansko krono), so bile rožnate... Potem ko so se Habsburžani z otroki Filipa Lepega uspeli zasidrati na evropskem Zahodu, v deželah španske krone, so uprli pogled še na pretežno slovanski vzhod stare celine. Sanje o univerzalni svetovni monarhiji so se začele zdeti uresničljive in temu primerno je bilo treba uravnati tudi »jezikovno politiko«, slovanskega jezika pa se je Maksimilijan mogel najlažje naučiti od svojih slovanskih podložnikov, se pravi od Slovencev, ti pa so ga, kakor smo videli, obdajali tudi na dvoru.

Ker je cesar Maksimilijan knjigo *Weißkunig* namenil svojima vnukoma, s katerima se je nameraval srečati v Bruslju leta 1517,⁵⁸ je jasno, da je svojo podobo v tem idealizirajočem delu podredil tudi misli na prihodnost, v kateri se je vloga slovanskega jezika za habsburško hišo zdela še pomembnejša kot v letih njegove mladosti. Modremu vladarju prihodnosti, ki se naj še bolj približa viziji svetovne monarhije, kakor se je uspel sam Maksimilijan, je mogoče predočiti pomen slovanskega jezika za njegovo poslanstvo z navajanjem lastnega zgleda, in zato ni presenetljivo, da se v *Weißkuniga* znajdejo tudi vesti o učenju slovenščine kot slovanskega jezika.

Če je naše razlaganje pravilno, (šaljivega) »kmeta« iz *Weißkuniga* oz. Grünpecka, od katerega se je Maksimilijan učil slovenščine, ne moremo najti v Celjanu Tomažu Prelokarju, ki je bil eden izmed cesarjevih vzgojiteljev, saj je bil le-ta v drugem desetletju 16. stoletja že mrtev (umrl je 25. aprila 1496). Doslej je namreč zgodovinopisje omenjenega slovenščine veščega »kmeta« iskalo predvsem v njem. Ker so lastna imena in nastopajoči liki v *Weißkunigu* zastrti z maskami in kostumi⁵⁹, je o pravi identiteti zgodovinskih oseb mogoče podati le bolj ali manj verjetne hipoteze. Vendar pri tem ne gre spregledovati, da je ime Jurij v latinski obliki Georgius povezano s pomenskim poljem poljedeljstva, torej z eminentno kmetijskimi opravili, kar bi utegnilo biti pomembno pri ugotavljanju realne identitete »kmeta« iz *Weißkuniga*, ki zna slovensko. Za škofa Slatkonjo, ki je nosil to ime, je znano, da se je pomena svojega priimka zavedal oz. da ga je tolmačil glede na slovenski jezik (saj je bil, kakor piše na nagrobniku, »natione Carniolus Labacensis«⁶⁰; priimek si je razlagal kot sklop besed zlat in konj), o čemer pričuje dejstvo, da je bil med dunajskimi učenjaki znan kot Chrysippus (se pravi zlat konj, preveden v grščino in zapisan z latinskim pravopisom, kakor razlaga Josip Mantuani⁶¹). To je upošteval tudi cesar Maksimilijan, ki je za Slatkonjev grb določil

Grünpeck dvorni historiograf Friderika III. in Maksimilijana I., je jasno, da sta ta dva vladarja mogla vplivati na svojo podobo v njegovem pisanju.

⁵⁸ J. Mantuani, n. d., 362.

⁵⁹ P. Simoniti, n. d., 152.

⁶⁰ J. Mantuani, n. d., 401.

⁶¹ J. Mantuani, n. d., 301.

zatega konja ne belem polju.⁶² Označevanje v Ljubljani rojenega Jurija Slatkonje kot slovenščino obvladujočega »kmeta« iz cesarjeve bližine v *Weißkunigu* bi potemtakem ne moglo biti nemogoče, še posebej ne zato, ker je škof sam sodeloval pri redakciji te knjige in je mogel sam vplivati na svoje pojavljanje v besedilu (in videli smo, da mu je bilo označevanje s pomenom priimka očitno ljubo; nekaj podobnega bi torej bilo mogoče pričakovati tudi ob imenu). Če je domneva, da se za »kmetom« iz *Weißkuniga* in Grünpeckovega teksta skriva Slatkonja, je razmeroma lahko pojasniti tudi oznako, da gre za »šaljivega« človeka: škof se je namreč z za svoj položaj s takó neobičajno vnelo ukvarjal z glasbo, da ga je to utegnilo v očeh mnogih delati za »šaljivega«. V takšni perspektivi bi eden izmed dveh plemenitih Maksimilijanovih »dečkov« (ex Slavonia), od katerih se je cesar tudi učil slovenščine, lahko bil Oberstain, ki je bil od vladarjeve milosti odvisen človek. Oberstain je – za naše razlage pomenljivo – odigral važno vlogo na dunajskem »kongresu« 1515, ko se je Maksimilijan sestel z obema jagiellonskima kraljema, ki sta obvladovala dobršen del slovanskega evropskega vzhoda, s Sigismundom in Vladislavom. Za zasluge pri tem vladarskem srečanju je bilo Oberstainu s strani cesarja celo potrjeno leta 1513 podeljeno plemstvo.⁶³ Torej bi vsekakor lahko bil njegov »plemeniti deček«. Na to bi prav tako kazala vest, da se je Maksimilijan od »kmeta« in »dveh svojih plemenitih dečkov« hkrati s slovenščino učil še češčine – in Oberstain je tudi ta jezik obvladal.

Kot tretja slovenščine večča oseba iz Maksimilijanove bližine v drugem desetletju 16. stoletja prihaja v poštev seveda predvsem Bonomo, ki je cesarju služil tudi kot diplomat. Seveda pa tega (zaenkrat) ni mogoče podpreti s kakšnimi neovrgljivimi dokazi.

Ne glede na to, kako je dejansko bilo z Maksimilijanovim ukom in znanjem slovenščine kot slovanskega jezika, pa ostaja nesporno dejstvo, da se je tedanjemu habsburškemu dvoru obladovanje naše materinščine zdelo pomembno.⁶⁴ Odnos do nje je bil na vladarjevem dvoru – vsaj načeloma – povsem drugačen kakor na podeželju, kjer je bil Sigismund Herberstein zaradi učenja našega jezika predmet posmeha plemiških vrstnikov, ki so se (vsaj nekateri) očitno hoteli v vsem in po vsej sili razlikovati od svoje neplemiške okolice.⁶⁵ Trubar pozneje, 1582. leta, celo poroča o stereotipnem mnenju, ki je bilo ukoreninjeno pred njegovim književnim nastopom, češ da je slovenščina tako barbarska in surova, da se ne da pisati, in da je bilo enako mnenje tudi o madžarščini.⁶⁶ Na dvoru pa so očitno mislili drugače; že Enej Silvij Piccolomini je kralju Ladislavu Posmrtniku oz. njegovim učiteljem svetoval učenje jezikov dežel, ki jim vlada (celo madžarščine, do katere so bili predsodki še globlji in bolj utrjeni kakor do slovenščine). Vladarju znanje različnih jezikov lahko samo koristi (kakro je Sigismundu Luksemburškemu), neznanje pa škodi (kakor je Albrehtu II.).⁶⁷

Bonomo se je na cesarskem dvoru, kjer so – kakor pričuje Oberstain – že vedeli, da je slovanski jezik med vsemi najbolj razširjen,⁶⁸ gibal v krogih, ki so se zavedali pomena obvladovanja različnih jezikov; zato je po vrnitvi v Trst lahko brez predsodkov razlagal tekste vrhunske kulture tudi v slovenščini, ki pa je okoliški plemiči, kot vemo od Herbersteina, niso prav nič spoštovali. Kot humanist je Bonomo seveda prisegal predvsem na veljavo klasične literature in njenega jezikovnega izraza, toda kot človek dvora, ki mora gledati tudi na vsakodnevno pragmatiko vladanja, se ni mogel prepustiti kakšnim predsodkom proti živim jezikom. Opozoriti pa gre še na nekaj: Bonomo je po vrnitvi v Trst 1523. leta zelo očitno začel posnemati življenjski stil, kakršnega se je navadil na Dunaju: uredil si je sijajen dvor in poskrbel za dober pevski zbor (tudi Trubar je pri njem začel kot pevec).⁶⁹ Poudarjena skrb

⁶² J. Mantuani, n. d., 301.

⁶³ P. Simoniti, n. d., 193.

⁶⁴ To se v praksi pozna še za časa Ferdinanda I. pri Herbersteinovem diplomatskem poslanstvu v Moskovo (prim. S. Herberstein, Moskovski zapiski, Ljubljana 1951, 5).

⁶⁵ S. Herberstein, n. d., 188, 189.

⁶⁶ M. Rupel, n. d., 274. Tudi Bohoričevo pripovedovanje o slavi in veljavi Slovanov ter njihovega jezika je v znamenju odpravljanja negativnih stereotipov proti slovenščini pri plemiški mladini notranjeavstrijskih dežel.

⁶⁷ P. Simoniti, n. d., 153, 154.

⁶⁸ P. Simoniti, n. d., 193.

⁶⁹ M. Rupel, n. d., 14.

za glasbo ga povezuje z ideali škofa Slatkonje. Glede na vse to bi celo razlaganje različnih tekstov tudi v slovenščini lahko bilo nadaljevanje tradicij s severa. Vendar je kar koli gotovega okoli tega nemogoče reči; obstaja samo potencialna možnost in zaradi vesti iz *Weißkunica*, da je bilo pri vladarjevem uku slovenščine udeleženih več ljudi (kar bi kazalo na nek krog slovensko govorečih okoli Maksimilijana, v katerem je glavno besedo imel »kmet«), določena stopnja verjetnosti, da učenjaki iz naših dežel na cesarskem dvoru (dva vladarjeva »dečka«) niso bili zgolj posamezniki, temveč celo nekakšna skupina, ki bi kdaj pa kdaj utegnila za svoje pogovore rabiti materinščino. Ker je Bonomo poleg reformacijskih Calvinovih misli v Trstu obravnaval v slovenščini tudi Vergila in Erazma kot izrazito humanistični in potemtakem predreformacijski avtoriteti (spor okoli svobodne oz. nesvobodne volje med Erazmom in Luthrom, ki je z vso ostrino izbruhnil 1524 in 1525, je med reformacijo in humanizem postavil opazno mejo, ki sicer ne izključuje še poznejših sintez med obema tokovima mišljenja, vendar ju najprej razmeroma jasno razloči), je verjetnost, da je škof v Trstu samo nadaljeval tisto tradicijo, ki je bila zanj bistvena že pred dokončno ustalitvijo na škofijskem sedežu pri sv. Justu, še večja.⁷⁰

Trubar pa se na Bonovem dvoru ni seznanil zgolj s praktičnim zgledom kultivirane slovenščine, ki je bila sposobna v domačo besedo ujeti misel največjih avtoritet duha in srca; doživel je tudi soočenje svoje materinščine z jeziki, ki so že razvili vsega upoštevanja vredno književno tradicijo (latinski teksti so bili razlagani v nemščini, italijanščini in slovenščini). Najbrž so mu prav v tem času postali standardi razvitih književnosti samoumevno izhodišče in merilo vrednosti pri razmislekih o uporabnosti slovenščine, ki jo je nato uveljavil tudi v knjigi. Iz reformatorjevih knjig in pisem je razvidno njegovo obvladovanje nemščine in latinščine,⁷¹ medtem ko moremo o njegovem znanju drugih tujih jezikov zgolj sklepati na podlagi sporočil. V že omenjenem pismu Bullingerju z dne 13. marca 1557 Trubar pravi, da se je v Trstu pri Bonomu naučil italijanščine, ki jo sicer težko govori, a prav lahko razume.⁷² V nemškem posvetilu k prevodu prvega dela *Nove zaveze* iz istega leta beremo, da mu je pri prevajanju poleg dveh latinskih in dveh nemških verzij svetopisemskega besedila kot vir služil tudi en italijanski prevod *Novega testamenta* (imel pa je pri sebi še eno hrvaško mašno knjigo v latinici).⁷³ Bullingerju je zaupal, da mu je ta italijanski prevod zelo všeč in mu je veliko pomagal.⁷⁴ A videti je, da je svoje znanje italijanščine še izpopolnil, zakaj v pismu baronu Ivanu Ungnadu z dne 9. decembra 1563 pravi, da je v hiši gospodov Eckov in na gradu v Rubijah 14 dni zapored pridigal nemško, slovensko in italijansko. V omenjenem pismu celo obljublja, da bo pridigo, ki jo je imel v cerkvi v Križu, kjer se je zbrala vsa Vipavska dolina, priredil za tisk – in to kar v vseh treh navedenih jezikih.⁷⁵

Zanimiv problem predstavlja vprašanje, koliko je Trubar obvladal grščino.⁷⁶ 1557. leta pravi, da je Vergeriju, ki se je pozanimal, ali bi si upal prevesti *Biblijo* v slovenski in hrvaški jezik, odgovoril: »Ne poznam nobene hebrejske črke, grško ne znam prav brati.«⁷⁷ Ob robu strani, kjer je ta vest objavljena, piše: »Prevajalec te knjige ne zna hebrejski niti grški,«⁷⁸ kar se ponovi še enkrat v glavnem tekstu nemškega posvetila k prvemu delu *Nove zaveze*.⁷⁹ Toda malo naprej Trubar pravi, da imamo v slovenščini »pri samostalnikih in glagolih dvojino kakor

⁷⁰ Ustaviti se gre še pri enem podatku: Bonomo je bil kot humanist strpen do različnih smeri mišljenja vere; sam se je za docela reformacijsko stališče odločil šele na smrtni postelji, ko se je dal obhajati pod obema podobama. Podobno toleranco srečujemo že prej pri Slatkonji, saj Josip Mantuani, ki zastopa čvrsto katoliško stališče, pravi: »Če se da Slatkonji kaj očitati, je le njegova dobrodušnost in njegov popustljivi značaj, ki sta včasih dosegla lepe uspehe, a napram razmeram za časa lustrstva nista obveljala.« (J. Mantuani, n. d., 400.)

⁷¹ F. Kidrič je zapisal sledečo oceno Trubarjeve latinščine: »...njegova latinščina v listini z dne 22. junija 1533 [...] in v pismih z dne 13. marca in 20. decembra 1557 [...] ne kaže sicer iskanj humanista, vendar se odlikuje mimo obične cerkvene latinščine z gotovo spretnostjo.« (F. Kidrič, Izbrani spisi I, Ljubljana 1978, 66.)

⁷² J. Rajhman, n. d., 27.

⁷³ M. Rupel, n. d., 77.

⁷⁴ J. Rajhman, n. d., 27.

⁷⁵ J. Rajhman, n. d., 173.

⁷⁶ Prim. F. Kidrič, n. d., 66.

⁷⁷ M. Rupel, n. d., 74.

⁷⁸ M. Rupel, n. d., 74.

⁷⁹ M. Rupel, n. d., 79.

Grki»,⁸⁰ kar pomeni, da je o grščini le nekaj vedel, vendar je bil toliko samokritičen, da te vednosti ni razglašal za znanje (kajti, kakor smo videli, so bili njegovi standardi pri ocenjevanju znanja jezika sila zahtevni). V posvetilu k prevodu Matejevega evangelija leta 1555, kjer se prvič omenja »prava Cerkev božja tiga slovenskiga jezika«, pa stoji zapisano: »H drugimu vom povejmo, de mi v le-tim našim prevračenu smo veden (!) imejli pred sebo ta pravi studenec tiga noviga testamenta, kir je grški pisan; raven tiga smo mi tudi gledali na tu prevračane tih novih inu starih vučnikov, kateri so ta nov testament iz tiga grškiga jezika v ta latinski, nemški inu v laški preobrnili, nerveč pak na Erazmov Roterodamov nov testament, h timu so nom nega annotations silnu pomagale.«⁸¹ Ker sta to posvetilo podpisala Trubar in Vergerij (inicialki T. in V.), se more navedena vest v prvi vrsti nanašati na slednjega, toda ne gre spregledati, da se uporaba grškega izvirnika omenja za ves čas prevajalskega dela, pri katerem pa je bil Vergerijev delež zaradi njegovega pomanjkljivega znanja slovenščine majhen (Trubar v pismu kralju Maksimilijanu II. z dne 2. januarja 1560 pravi, da bivši koprski škof »ne zna ne slovensko ne hrvaško prav govoriti, še manj prevajati«⁸²).

Nenehno soočanje nastajajoče slovenske verzije Nove zaveze z dvema latinskima, dvema namškima in enim italijanskim prevodom (zapovrh še z neko hrvaško mašno knjigo) ter vsaj občasno celo z grškim izvirnikom pričuje o tem, da je Trubar hotel svojim rojakom ustvariti knjigo, ki bi bila primerljiva s spisi, izhajajočimi iz kultur z dolgo pismensko tradicijo. Zato se tudi ni zadovoljeval z enim samim prevajalskim virom, temveč je pri svojem delu uporabljal Erazmove in druge komentarje. Leta 1557 je reformator zapisal, da je slovenščina sama na sebi revna in glede mnogih besed pomanjkljiva,⁸³ kar je oznaka, ki je mogoča samo na podlagi temeljite izkušnje z drugimi jeziki in njihovimi bogatimi literarnimi izročili. Razvite književne in knjižnojezikovne tradicije evropskega Zahoda (humanistična z obema klasičnima jezikoma, nemška, italijanska) so torej bile za Trubarja samoumevno izhodišče slovenske književnosti in knjižnega jezika.

A to ne velja le zanj, temveč tudi za večino drugih slovstveno delujočih slovenskih protestantov (le Krelj je bil zazrt v cirilico). Bohorič je prav zato v svoji slovnici slovenščino obravnaval s pojmovnim aparatom in kategorijami, izhajajočimi iz Melanchthonovega humanističnega opisa norm latinskega jezika. Literarna veda je doslej videla pomen tega Bohoričevega dela predvsem v navdušujočem predgovoru ter v ureditvi, utrditvi in pojasnitvi črkopisa,⁸⁴ toda celovit kulturnozgodovinski pogled na *Zimske urice* da nekoliko drugačno sliko: krčevito in marsikje tudi zelo prisiljeno iskanje slovenskih primerov za konkretnostno zapolnitev čim večjega števila kategorij, ki so bile bistvene za humanistično misel o latinščini – in ta je bila na evropskem Zahodu pojmovana kot knjižni jezik par excellence vse od antike dalje, čeprav v srednjem veku drugače kot v obdobju rimskega imperija in v času »civilizacije renesanse« – , predstavlja velik napor po dokazu, da je naša materinščina kultiviran knjižni jezik, vreden zanimanja najimenitnejšega družbenega stanu, tj. plemstva, in seveda tudi učenjakov. (Bohorič v uvodu pomenljivo govori o »plemenitem duhu« in o duši, ne o plemiški krvi, čeprav se najprej obrača na mladino notranjeavstrijskega plemstva kot stanu!) Tak namen je jasno razviden iz predgovora: »Ves svoj posel pa sem prilagodil običajnim pravilom latinske pismenosti tako zelo, da tudi najsplošnejših zgledov nisem opustil, ampak se sam služil s prav tistimi, ki jih je rabil v svojih slovnicaх mož brez primere, Philipp Melanchthon blagega spomina, učitelj moj, na katerega bom zmerom s spoštovanjem mislil: rabil pa zato, da se iz že udomačenih, povsem znanih in prav posebno poučljivih zgledov pomen neznanega tem jasneje zasveti. Pri tem sem imel tudi, zlasti v skladnji, vsaj vlogo tolmača: vendar nisem pustil vmes ničesar vneimar, narobe, prizadeval sem si z vso močjo, da bi v imenovanih izrazih vedno pokazal bodi soglasje s sintakso bodi njeno vladanje.«⁸⁵ Takoj nato pisec pristavlja:

⁸⁰ M. Rupel, n. d., 79.

⁸¹ M. Rupel, n. d., 65, 66.

⁸² J. Rajhman, n. d., 40.

⁸³ M. Rupel, n. d., 75.

⁸⁴ Zgodovina slovenskega slovstva I, Ljubljana 1956, 248.

⁸⁵ M. Rupel, n. d., 364.

»Nikoli pa nisem prikrival, v čem se kranjski jezik loči od latinskega,«⁸⁶ kar spet poudarja izhodiščnost kategorij latinske slovnice oz. slovnične zgradbe latinskega jezika za njegovo obravnavo slovenščine.

Glede na merila 16. stoletja Bohoričeva slovnica nikakor ni šibko delo, kakor jo iz perspektive mnogo poznejših časov ocenjuje Mirko Rupel⁸⁷: za humanistično mišljenje o jezikih in mišljenje jezika je latinska slovnica pač bila merodajna. Takšno stališče je napovedano že na naslovnem listu Bohoričeve knjige: *Zimske proste urice o latinsko kranjski pismenosti, po priliki (!) latinskega jezika uravnani, iz katere se moskovitskega, rutenskega, poljskega, češkega in lužiškega jezika sorodnost z dalmatinskim in hrvaškim lahko spozna*.⁸⁸ »Latinsko kranjska pismenost« je torej doživljana kot vezni člen med južnoslovanskimi in drugimi slovanskimi jeziki, torej kot vezni člen jezikov najbolj razširjenega ljudstva. Zanimivo je, da uporablja Bohorič za dokazovanje veljave Slovanov tako zgodovinske kakor sodobnostne argumente ter da oboje najdemo tako v predgovoru kakor v razpravljalnem delu knjige. V uvodu je opisana razprostranjenost Slovanov v 16. stoletju (pri tem se avtor pomembno sklicuje tudi na Sigismunda Herbersteina) in nekda (seveda tu veliko vlogo igra domišljija, utemeljena na spletu asociacij ob posameznih besedah ali vesteh), navedeni pa so tudi znameniti dogodki v preteklosti, ki so oz. naj bi bili povezani s slavo in veljavo njihovega jezika. V razpravljalnem delu se analizira na eni strani latinsko kranjsko pismenstvo, ki se je začelo razvijati 1550. leta, na drugi pa se pretresa tudi mnogo starejša cirilska tradicija, za katero je Bohorič mislil, da je nekoč bila razširjena tudi na Kranjskem⁹⁰ (obravnavata se npr. nagrobni napis kraljice Katarine Bosenske v Rimu).

Bohoričeva teoretična potrditev kultiviranosti trubarjanskega knjižnojezikovnega izročila po aktualnih standardih evropskega Zahoda je toliko pomembnejša zato, ker je delo človeka, ki se je osebno izoblikoval še pred ustvaritvijo slovenske književnosti. Bohoriču ničesar ni bilo treba sprejeti po inerciji tradicije ali celo šolske (pri)učenosti, temveč je pri presoji zadev (okoli) slovenskega knjižnega jezika mogel izhajati iz lastnih predstav in svoje nemajhne humanistične vednosti (ne pozabimo: učitelj mu je bil sam Philipp Melanchthon!) o drugih knjižnih jezikih, zlasti latinščini. In vendar je praktično povsem sprejel od Trubarja izhajajoče izročilo, kakor se je v prvi vrsti izražalo skozi Dalmatinov prevod *Biblije* (to je mogoče razbrati iz predgovora v razpravljalni del slovnice).⁹¹ Torej je tudi po docela neodvisnem Bohoričevem mnenju Trubarjevo prizadevanje za slovenski knjižnojezikovni izraz, ki bi bil primerljiv s stanjem pri drugih civiliziranih narodih, povsem uspelo (Bohorič pravi o Trubarjevih in Dalmatinovih prevajalskih podvigih: »...zasijal je tisti veseli dan, ko morejo tudi Kranjci in Slovenci videti in slišati Boga samega, patriarhe, preroke, apostole in evangeliste, kako v kranjskem jeziku govore.«⁹²). Trubar sam je takšno Bohoričevo stališče do svojega dela opazil in v pismu vojvodi Ludviku Württemberškemu 19. marca 1854 zapisal: »Častiti kranjski deželni stanovi pošiljajo vaši knežji milosti tri vezane izvode Biblije, dve pesmarici s psalmi, dva izvoda slovenske umetelne slovnice, ki jo je dobro (!) priredil (!) prednik doktorja Frischlina [na položaju ravnatelja stanovske šole, tj. Bohorič] /./«⁹³ Bohoričeva knjiga je torej tudi po reformatorjevem mnenju »prirejena«, se pravi, da se ravna po nekem zgledu ter sprejema že obstoječe in uveljavljene slovniške kriterije oz. merila ter si ne izmišlja česa novega. Pomembno je, da je Trubar *Zimske urice* imel za uspelo delo (»dobro«). Teorija

⁸⁶ M. Rupel, n. d., 364. To pomeni, da se Bohorič svojega »prilaganja« slovenščine strukturi latinskega jezika ponekod sploh ni zavedal (npr. pri navajanju nekaterih sklonov).

⁸⁷ M. Rupel, n. d., 37.

⁸⁸ A. Bohorizh, *Arcticae horulae succivae/Zimske urice proste*, Maribor 1987, 1. Toporišičeva poslovenitev je napačna že pri naslovnic, podobna prevajalska malomarnost pa se najde še na drugih straneh. »Jezikoslovec vodnik« – denimo – kar naprej napačno prevaja Rutence z Ukrajinci (v Moskovskih zapiskih Žige Herbersteina bi lahko prebral, da je Rutenc v 16. stoletju zgolj latinsko ime za Rusa).

⁸⁹ A. Bohorizh, n. d., 23.

⁹⁰ A. Bohorizh, n. d., 20. Bohorič (domnevni) zaton cirilice (in glagolice) na Kranjskem le ugotavlja in ga ne omenja z žalostjo oz. otožnostjo kot Krelj.

⁹¹ A. Bohorizh, n. d., 9, 10.

⁹² A. Bohorizh, n. d., 10.

⁹³ J. Rajhman, n. d., 289.

je pač potrdila njegovo prakso, in to teorija, ki je izhajala iz tradicije humanistične modrosti evropskega Zahoda!

Slovenski knjižni jezik se torej ni razvijal kakor večina drugih od primitivnih oblik k zapletenim, temveč je bil že njegov začetek sredi 16. stoletja zaznamovan s priznavanjem standardov, ki so tisti čas bili običajni v kulturah z dolgo in bogato izkušnjo vsakovrstnega slovstvenega ustvarjanja. Trubar se je zavedal ne le veličine, temveč tudi težavnosti svojega dosežka; že leta 1557 je v nemškem posvetilu k prevodu prvega dela *Nove zaveze* nedvoumno zapisal: »Tudi sem mnogo premišljal o pravopisu in drugih potrebnih stvareh, ki sodijo k pravemu prevajanju in ki bi koga drugega, kot sem jaz, po pravici odvrnile od tega dela.«⁹⁴ 1582 je, kakor je bilo navedeno že ob zavračanju Riglerjevih domislic, poudaril, da je prevod *Nove zaveze* ob vnovični izdaji mogel pustiti tak, kakršen je bil ob prvem natisu. Izrecno je v tej zvezi omenil pravopis: »Puščam tudi prejšnji pravopis, ker lahko vsakdo, ki ne zna slovenskega jezika, tako bere, da ga vsak slovenski kmet s poslušanjem dobro razumeti utegne.«⁹⁵ Spremembe glede na prejšnje redakcije (2 pri *Matejevem evangeliju* – 1555 in 1557, po 1 pri ostalih delih *Nove zaveze* – od 1557 do 1577) so se mu zdele preneznatne, da bi nanje posebej opozarjal. Glede na to, da Trubar 1557 piše o težavah z materinščino, 1582 pa podaja samozavesten obračun o lastnem hiševanju (pod naslovom *Truber od Slovenov slovo jemle*⁹⁶), iz katerega je razbrati njegovo zadovoljstvo ob dobro opravljenem delu in željo, da bi rojaki spomin nanj ohranili predvsem skozi izdajo celotne *Nove zaveze* (še le za tem delom so navedeni drugi njegovi spisi), je jasno, da je svojo poslednjo v času življenja izdano knjigo štel za še posebej reprezentativno in uspelo, spremembe v redakciji besedila pa za izboljšave. Torej je Riglerjevo »razbiranje« Trubarjevih knjižnojezikovnih idealov (teženj, hotenj) predvsem iz reformatorjevih prvih del napačno; treba je upoštevati metodološko pravilo »zadnje roke«!

Nekaj besed je treba reči še o razmerju Trubar – Krelj, ker je v slovenistični literaturi že dolgo mogoče brati povsem neutemeljena povzdigovanja drugega na račun prvega. Jože Toporišič je ta proces prignal do vrhunca z izjavo, da je »Trubarjev pisni sistem [nasproti Kreljevemu] kar neboljen«.⁹⁷

Dejstvo je, da se Kreljeve reforme »gospud Trubarjove kranščine«⁹⁸, čez katero se je drugi superintendent protestantske cerkve v Ljubljani nekoliko potožil v predgovoru svoje *Postile slovenske* leta 1567 (kar pa je treba razumeti tudi v kontekstu spora med Kreljevim flacijanskim in Trubarjevim tedaj že čvrsto filipističnim stališčem; a tega spora protestanti zaradi pritiska katoliškega deželnega kneza niso obešali na veliki zvon in se je mogel v javnosti kazati le kot boj med Trubarjevo in Kreljevo »ortografijo«), večinoma niso prijele. V cerkvi slovenskega jezika omenjena Kreljeva knjiga ni igrala kakšne vidnejše vloge, saj pravi Andrej Savinec v predgovoru k Trubarjevemu prevodu Luthrove *Hišne postile* tole: »Kedar pak dosehmaj mi ubozi Krajnci inu Slovenci obene obilne inu popolnome postile ali izlage čez te nedelske inu druge prazniške evagelije nejsmo imejli, samuč to samo edino kratko, ali vsaj dobro izlago tiga časti vrejdigna inu v Bugi vučeniga inu nikar le za-to našo kranjsko deželo, temuč tudi za druga dajlna v nemških deželah mejsta dobru zasluženiga moža, gospuda Primoža Truberja rajnciga, katera se je njemu samimu in drugim dobriga srca krščenikom dosehmaj prekratka inu premajhina zdejla, taku je on sam, ta zdaj imenovani gospud Primož Truber rajnik, per svojem zdravim životu iz svejta družih dobru vučenih inu zvejstih doktorjev ali vučenikov tiga svetiga pisma to postilo ali izlago čez te nedelske inu druge prazniške evangelije tiga v Bugi visoku rezvšičeniga moža, doktorja ali vučenika Martina Lutherja ranciga, sam iztolmačoval, en dejl te iste sam s svojo lastno roko zapisal, en dejl pak skuži nekatere svoje krajnske landtsmane inu šribarje pustil zapisati.«⁹⁹ Savinec torej dobro ve za Trubarjevo kratko postilo, ki je bila natisnjena 1558. leta, prav nič pa ne (ali morda: prav nič pa noče

⁹⁴ M. Rupel, n. d., 79.

⁹⁵ M. Rupel, n. d., 278.

⁹⁶ M. Rupel, n. d., 283, 284.

⁹⁷ J. Toporišič, Kritične pripombe k Trubarjevemu delu..., 246.

⁹⁸ M. Rupel, n. d., 313, 314.

⁹⁹ M. Rupel, n. d., 384, 385.

vedeti) o Kreljevem prevodu prvega dela tovrstne Spangenbergove knjige, ki je, kot že rečeno, izšel 1567, in o Juričičevem nadaljevanju, ki je zagledalo luč sveta 1578. Juričičevemu delu je zanimivo posvetilo napisal tiskar Janž Mandelc, ki pripoveduje, da so kranjski deželni stanovi po Kreljevi smrti izrecno naročili njegovemu »tovarišu« (= Juričiču), naj konča prevod »v Kreljevem pravopisu«¹⁰⁰ (isto pripoveduje tudi Juričič v svojem predgovoru v to knjigo¹⁰¹). Vendar je potem prevod drugega in tretjega dela Spangenbergove postile v Kreljevem pravopisu obležal za celih deset let, čeprav je bila potreba po tovrstni knjigi v slovenski cerkvi velika. Šele potem, ko je bil Juričičev prevod popravljen in prestavljen v Trubarjev pravopis (Mandelc piše, da ga je dal »pregledati in popraviti učenim in jezika večšim ljudem«¹⁰²), je mogel iziti. Za tem so morali stati zelo tehtni razlogi, ki jih najdemo predvsem v sporu med flacijanci in filipisti, kajti Mandelc ne omenja pregleda in poprave Juričičevega prevoda Spangenbergove postile le s strani »jezika večših ljudi«, temveč tudi učenih, ki so se očitno ukvarjali z dogmatično, ne pa jezikovno platjo knjige. Izgleda, da so bili spori o verskih usmeritvi v ljubljanski protestantski srenji v drugi polovici 60-ih let 16. stoletja razmeroma ostri.

Iz Klombnerjevega pisma Nikolaju Gallusu z dne 5. junija 1568 izvemo, da je Krelj odstranil Trubarjev katekizem iz slovenske cerkve, ker ga je imel za zwinglijanskega v pojmovanju zakramentov kot zgolj znamenj.¹⁰³ Res so se pri Trubarju nekaj časa kazali tudi zwinglijanski viri njegove reformacijske misli, toda ob trenjih v slovenski cerkvi v drugi polovici 60-ih let 16. stoletja je stal že trdno na filipističnem stališču (kar je pozneje s prevodom *Formule concordiae* in zavzemanjem zanjo samo še potrdil). Ker je Trubar po pričevanju že omenjenega Klombnerjevega pisma od 5. junija 1568 odločno podpiral stališče württenberških teologov, ki so bili pod Andreaejevimi vodstvom seveda čvrsto filipističnih nazorov, je popolnoma neverjetno, da bi bil naš najpomembnejši reformator tedaj v resnici še pristaš zwinglijanskih razlag. Regensburškemu superintendentu Gallusu Klombner postreže s celo vrsto Trubarjevih »pregreh« nad »pravovernostjo« iz ene njegovih starejših knjig (slovenski predgovor k prvemu delu *Nove zaveze* iz leta 1557), medtem ko za prevod psalterja (izšel 1566) ne ve povedati drugega očitka, kakor da je narejen po Zwingliju in ne po Luthru, a da bi kaj stvarnega bilo narobe, ne omenja.¹⁰⁴ Očitno so si flacijanci v Ljubljani, katerih stališče sta zastopal Krelj in Klombner, na vse kriplje prizadevati očrniti Trubarja kot zwinglijanca ter so zato reševali njegove spise. Vendar jim maneuver ni uspel, ker je Trubar medtem že realistično pristal pri docela filipističnem stališču, saj se je zavedal, da je cerkvi slovenskega jezika zaradi vse hujšega pritiska katoliškega deželnega kneza potrebna pomoč od zunaj, iz dežel, kjer je protestantizem zmagal, te pa so bile v okvirih Cesarstva filipistično, ne pa zwinglijansko ali flacijansko usmerjene. Zato je tudi z vso močjo podprl stališče tübingenskih teologov v sporu okoli Kreljevega naslednika in pomagal preprečiti prihod njegovega sošolca in somišljenika Gašperja Melissandra na Kranjsko. Da to Klombnerja ni ravno razveselilo, je popolnoma jasno, in zato je Trubar v njegovem pismu Gallusu opisan kot mračen spletkar in zelo sumljiv teolog. Klombnerju bi kajpada bilo všeč, da bi se uresničila Kreljeva želja po nasledniku, ki bi ga izbral Nikolaj Gallus in ki bi seveda bil flacijansko usmerjen. Jasno je, da po vseh teh dramatičnih dogodkih, ki so se iztekli tako, da je novi superintendent protestantske cerkve v Ljubljani postal kandidat tübingenskih teologov in Primoža Trubarja Krištof Špindler, za Kreljeve tekste ni moglo biti velikega zanimanja. V rabi se je obdržal le njegov učbenik *Otročja biblija* (v petih jezikih), ki je izšel brez avtorjevega imena 1566. leta.

Kreljeva postila je bila po prevladi filipistov v slovenski cerkvi očitno prepuščena pozabi. Njegov pravopis se je uveljavil le toliko, kolikor sta ga sprejela Dalmatin in Bohorič.¹⁰⁵ Dalmatin je sebe štel za nadaljevalca Trubarjevega dela in mu je v nemškem posvetilu k *Bibliji*

¹⁰⁰ M. Rupel, n. d., 374.

¹⁰¹ M. Rupel, n. d., 369.

¹⁰² M. Rupel, n. d., 374.

¹⁰³ M. Rupel, Povabilo in odpoved Gašperju Melissandru, SR 8, 219.

¹⁰⁴ M. Rupel, n. d., 220.

¹⁰⁵ Ker je bila *Otročja biblija* učbenik v stanovski šoli, je njen vpliv na Bohoriča razumljiv. Trubar, ki je bil 1565. leta izgnan iz domovine, na ta dogajanja ni mogel imeti vpliva. Kreljev učbenik se je mogel ohraniti v protestantski stanovski šoli kljub filipistični prevladi v slovenski cerkvi zato, ker je bil anonimen (poleg tega pa je prinašal celo eno Trubarjevo verzifikacijo).

1584 namenil nekaj laskavih besed; imenoval ga je kar za »izvoljeno orodje«. Takšno razumevanje je bilo povsem ustrezno, zakaj Trubar je že 1557. leta v nemškem posvetilu k prvemu delu *Nove zaveze* napovedal, da bo poskusil prevesti celotno *Biblijo*, najprej *Novi testament*, nato pa še *Starega*. To nalogo mu je pomagal izpolniti Dalmatin, za čigar ustrezno izobrazbo je Trubar tudi primerno poskrbel.

Ce že dejstvo, da je jezikoslovje pri nas za časa prevlade t.i. »strukturalizma« v redakciji brezkompromisnega slovnicaarja Toporišiča toliko poudarjalo Kreljeve vrline nasproti domnevnim Trubarjevim slabostim, ni ravno presenetljivo, je pa vsekakor čudno, da so se podobni nazori že prej pojavili tudi v literarni vedi. Mirko Rupel je – denimo – s precej zanesenimi besedami povzdigoval Kreljevo učenost (predvsem znanje grškega in hebrejskega jezika) in miselno ostrino nasproti Trubarjevi avtodidaktičnosti in prizadevnosti.¹⁰⁷ Toda čeprav Trubar ni imel potrdil o formalni izobrazbi, nikakor ni bil neuk; znal je latinsko, nemško in italijansko, kar je bilo velikega praktičnega pomena, saj so v njegovem času bili svetopisemski teksti že dosegljivi v kvalitetnih prevodih. Obvladovanje grščine (o kateri je Trubar, kakor smo videli, vendarle nekaj vedel!) in hebrejščine v drugi polovici 16. stoletja že ni več zagotavljalo takšne izjemnosti v učenosti kakor poprej. Razlik v osebnem temperamentu, ki se kažejo v Trubarjevem nagnjenju k živahnemu pojasnjevanju v obliki pripovedi in v Kreljevi razpravljalški, do bralca mestoma kar neprijazno vzvišeni protinarativnosti, pa ne gre razglašati za razlike v globini in ostrini teološke misli. Dejstvo je samo to, da se je Trubarjevo teološko stališče razvijalo od zelo osebnih reformacijskih nazorov pod vplivom švicarskih mislecev (stiki z Bullingerjem) k najširše pojmovanemu martinovstvu¹⁰⁸ (ustvaritev veroizpovedi slovenske cerkve v Artikulih, ki zajemajo iz različnih luteranskih virov, ne le iz najvažnejšega za »pravovernost«, iz augsburške veroizpovedi; na podoben način je iz več luteranskih virov nastala tudi Cerkovna ordnina) ter nazadnje, po izgonu iz domovine 1565. leta, pristalo pri filipističnih načelih (pač zaradi realističnih razmislekov o moči in nemoči ter o možnostih in nemožnostih preživetja cerkve slovenskega jezika pod oblastjo čvrsto katoliškega deželnega kneza). Krelj pa je vseskozi vztrajal pri učenosti svojega jenskega učitelja Flacija Ilirika; morda se zato zdi strožji in ostrejši mislec kakor Trubar, toda nujno tudi bolj dogmatičen, skratka manj reformator kakor protestant. Njegova želja, da bi se med našimi ljudmi spet uveljavila cirilica (»Bog otel pak, da bi to isto, zlasti čurilsko lepo pismo, mogli spet v ljudi perpraviti«¹⁰⁹), dokazuje njegovo nerazumevanje bistva položaja Slovencev med narodi zahodnoevropskega kulturno-civilizacijskega kroga. To dejstvo temeljito zamaje vsa »utemeljevanja« Kreljeve miselne prodornosti.

Ni dvoma: težko si je predstavljati vso zapletenost in kompleksnost Trubarjeve ustvaritve slovenskega knjižnega jezika. To v ničemer ni bil samoumeven korak, ki bi ga prej ali slej zmoget kdor koli, saj ni šlo za preprosto zapisovanje neke že obstoječe govorice, temveč za globoko premišljeno dejanje kulture, ki je ustvarilo novo tradicijo. A ta je izšla iz izkušnje dotedanjega razvoja kulture evropskega Zahoda na eni ter iz temeljitga poznavanja različnih slovenskih govoric na drugi strani. Ta dva pola je mogel združiti v harmonično celoto zgolj reformator najširših obzorij, ki je upošteval tako kultiviranost izraza, skozi katerega se razodeva Najvišje, kakor tudi ideal ljudstvu razumljivega knjižnega jezika. Trubar se ni ustrašil predrugečevanja že uveljavljenega izročila; v nemškem posvetilu k prvemu delu *Nove zaveze* npr. razlaga, kako je ustaljeno frazo *Ave Marija* prevedel drugače kakor poprejšnja slovenska tradicija. Reformator je potemtakem bil v polnem pomenu besede kreator slovenskega knjižnega jezika, ta njegova stvaritev pa je bila kar najširše sprejemljiva (skozi Dalmatinov prevod *Biblije* in dve vnovični redakciji Bohoričeve slovnice v 18. stoletju so jo sprejeli tudi katoliki) in odprta v prihodnost, v spremembe in razvoj. Takšen nedogmatičen odnos do knjižnega jezika je uveljavil že Trubar sam, saj je ob vnovičnih natisih svojih del besedilo tudi izboljševal, vendar tega ni imel za kaj posebej dramatičnega (kakor toliko in toliko let pozneje Jakob Rigler).

¹⁰⁶ M. Rupel, Slovenski protestantski pisci, 335.

¹⁰⁷ M. Rupel, n. d., 30.

¹⁰⁸ Tu je tudi razlog, zakaj do pregona iz domovine 1565. leta ni nasprotoval flacijancu Krelju; kot filipist pa je 1568 energično nastopil zoper flacijanizem v slovenski cerkvi.

¹⁰⁹ M. Rupel, n. d., 313.

Trubarjev dosežek je najbolj presenetljiv zato, ker na Slovenskem ni bilo razvite pismenske ali celo knjižne tradicije srednjeveške (in renesančne) učene kulture v nacionalnem jeziku, kakor npr. v sosednjem etnično nemškem in italijanskem prostoru. Luther je ustvaril standardni nemški knjižnojezikovni idiom tako v razmerju do učenjaške tradicije (nekaj deset prevodov bibličnih tekstov v nemščino pred njim, ki pa niso širše odmevali itd.) kakor do ljudske kulture v nacionalnem jeziku. Naš reformator si je izročilo učene kulture v materinščini v glavnem lahko le predstavljal (le na Bonovem dvoru v Trstu je zanesljivo bil deležen njenih fragmentov, seveda le v ustnem izročilu), vendar je kljub temu za Slovence ustvaril nekaj povsem enakega kakor Luther za Nemce – izhodišče modernega vsenarodnega knjižnojezikovnega standarda. Je pa zato pri nas pozneje bilo treba povsem na novo razviti še knjižnojezikovni nadstandard, kar se je poskušalo šele od konca 18. stoletja dalje (pri tem je najbrž ključen dogodek pojav *Pisanic od lepeh umetnost*). V tem se slovenski položaj loči od nemškega, čeprav so tudi na severu – kljub tradiciji – bile velike težave z razvojem najvišje plasti nacionalnega jezikovnega izraza (»francoska moda« v 18. stoletju).

Zagotovo se Andrej Trost, ki je v slovenščino prevedel Andreaejevo posmrtno pridigo v slavo in čast Primoža Trubarja, ni motil, ko je našega reformatorja v svojih latinskih verzifikatorskih vložkih v izvirnik primerjal z Luthrom in ugotovil, da je za Slovence to, kar je bil slednji za Nemce.¹¹⁰ Vse do zadnjih let 16. stoletja je to veljalo v vsem, pozneje pa – zaradi »bestialne piromanije rekatolizatorjev«¹¹¹ – le še v kulturnozgodovinskem smislu.

¹¹⁰ M. Rupel, n. d., 377–379.

¹¹¹ To slikovito oznako si izposojamo iz pravkar izšle knjige M. Štuhca *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren* (Ljubljana 1995, 101).

Zusammenfassung

EINIGE ANMERKUNGEN ZUR ROLLE PRIMOŽ TRUBARS BEI DEN ANFÄNGEN DER SLOWENISCHEN SCHRIFTSPRACHE

Igor Grdina

Lange Zeit schien die Entstehung der slowenischen Schriftsprache durch Trubars deutsche Widmung zu dem 1557 in Tübingen erschienenen ersten Teil des Neuen Testaments geklärt worden zu sein. Der Reformator behauptet dort, die slowenische Sprache der Bauern, so wie sie in seinem Geburtsort Rašica gesprochen wird, verwendet zu haben. Doch die rhetorische Vollkommenheit seiner slowenischen Texte, die grundsätzlich identisch ist mit jener seiner deutschen und lateinischen Texte (Briefe, Widmungen), wo die sogenannte Doppelformel hervortritt, weist darauf hin, daß die Struktur der Schriftsprache Trubars komplizierter ist. Davon zeugt auch die Uneinheitlichkeit in der Schreibweise von Reflexen für den urslawischen *Jat-Laut* (in einer Form desselben Wortes kommt innerhalb desselben Buches die Schreibweise mit *e* sowie die mit *ei* vor), was gegen die Behauptung spricht, Trubars Schriftsprache sei eben die Niederschrift irgendeiner im 16. Jahrhundert existierenden slowenischen Sprechweise (in jeder fixierten Sprechweise ist nämlich prinzipiell in einer Form desselben Wortes nur ein Reflex möglich). Trubars Schriftsprache ist demzufolge eine deutliche Schriftform. Die Äußerung, er hätte so geschrieben, wie in Rašica gesprochen werde, ist seiner rhetorisch enthusiastischen, auf dem protestantischen Ideal von einem möglichst breiten Zugang vom Worte Gottes und von Büchern für einen möglichst breiten Personenkreis beruhenden Beteuerung zuzuschreiben, die Sprache in seinen Büchern sei so beschaffen, daß sie von jedem einfachen Slowenen verstanden werden könne. Als einfache Slowenen lebten in Trubars Vorstellungen zweifelsohne vor allem die Einwohner seines Geburtsdorfes, denn im reifen Lebensalter verkehrte der Reformator vor allem in höheren kirchlichen, adeligen und städtischen Kreisen seines Heimatlandes.

Eine wichtige Rolle bei der Herausbildung des rhetorischen Stils von Trubar spielte die Tradition, deren Träger der Triester Bischof Bonomo war, an dessen Hof in deutscher, italienischer und slowenischer Sprache disputiert wurde (alle drei Sprachen beherrschte Trubar in dem Maße, daß er in ihnen predigen konnte!). Als Ursprung dieser Tradition käme ein Kreis der slowenischen bzw. slowenisch sprechenden Gelehrten in Wien in Betracht, war Bonomo doch ein guter Bekann-

ter des Bischofs Jurij Slatkonja (an dieser Stelle sei nebenbei – mit aller gebotener Vorsicht – die Annahme erwähnt, daß Jurij bzw. Georg/Georgius Slatkonja der »Bauer« gewesen sein könnte, der – laut ungesicherten Behauptungen aus dem Buch »Weißkunig« – Kaiser Maximilian die slowenische Sprache beigebracht hätte). Trubar verglich ferner seine slowenischen Übersetzungen der biblischen Texte stets mit Übersetzungen (bzw. seinen Vorlagen) in lateinischer, deutscher und italienischer Sprache, außerdem berücksichtigte er Kommentare von Erasmus und von anderen namhaften Gelehrten.

Die bisherigen Erforscher der Schriftsprache von Trubar, die sich vom Prinzip des gesunden Menschenverstandes haben leiten lassen, nach dem die Entwicklung zwangsweise von einfachen zu komplizierteren Formen verlaufen sein müsse, konnten sich zu keinem richtigen Bild vom tatsächlichen Stand der Dinge durchringen. Am unproduktivsten war Riglers Suche nach Trubars Vorlage für die slowenische Schriftsprache in der Ljubljanaer Sprechweise (dazu siehe: *Začetki slovenskega knjižnega jezika* / Die Anfänge der slowenischen Schriftsprache, Ljubljana 1968). Riglers Unternehmen entbehrt in wissenschaftlicher Hinsicht jeder Grundlage (Rigler selbst stellte phonetische Besonderheiten der Schriftsprache Trubars fest, die für die Ljubljanaer Sprechweise des 16. Jahrhunderts, für die es sowieso keine handfesten Beweise gibt, nicht angenommen werden können). Riglers »Erklärungen« wurden bisher am stärksten von Jože Toporišič unterstützt, der sich 1992 als eine Art »wegweisenden Sprachwissenschaftler« proklamiert hat. In seinem in ganz Slowenien stark popularisierten Buch »*Enciklopedija slovenskega jezika*« (Enzyklopädie der slowenischen Sprache, Ljubljana 1992, S. 318) hat er sich sogar auf die Suche gemacht von etwas so wenig Existierendem, wie es die protestantischen Heiligen(sic!)-Namen sind. Dennoch war seine Kampagne für die Affirmation von Riglers Erklärungen, die an ein Hollywood-Szenarium erinnert, trotz der äußerst radikalen Wortwahl, nicht besonders überzeugend.

Aus Mangel an Vergleichsmaterial ist es nicht möglich festzustellen, woher das eine oder andere Einzelelement bzw. die Besonderheit der Schriftsprache Trubars stammt (aus welchem Dialekt, aus welcher städtischen Sprechweise oder aus welcher mündlich überlieferten kultivierten Kirchensprache). Dennoch kann aufgrund der komplizierten Strukturen festgestellt werden, daß es sich nicht einfach um die Niederschrift irgendeiner der bestehenden slowenischen Sprechweisen des 16. Jahrhunderts handelt, sondern um Trubars Schöpfung, die auf seinen reformatorischen Idealen, auf seinen Kenntnissen verschiedener slowenischer Dialekte und Sprechweisen sowie auf seiner unformalen, jedoch beachtenswerten Bildung beruht.

PONATISI ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

V seriji ponatisov starejših številk ZČ sta spomladi 1995 izšla dva zvezka in sicer št. 3–4 letnika 29/1975 in št. 3 letnika 31/1977. To sta že 32. in 33. ponatisnjeni zvezek.

ZČ 3 letnika 29/1975 predstavlja razpravo Toneta Ferencja o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji 1940. Tone Zorn je raziskal narodno podobo dela kočevskega območja po italijanskem popisu iz 1941. O problemu slovenske univerze v Trstu piše Jože Pirjevec, Janko Pleterski pa objavlja referat z zborovanja slovenskih zgodovinarjev leta 1974 o jugoslovanski misli pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade. Zadnja razprava je prispevek Antona Svetine o zgodovini Šmihela pri Pliberku. Cena zvezka je **960 SIT**.

ZČ 3 letnika 31/1977 objavlja razprave Mirka Stiplovskega o raziskovanju delavskega gibanja in partije med vojnami na Slovenskem, Ferda Gestrina o verskem življenju in institucijah Slovanov v Markah v času od 15. do 17. stoletja, Darje Mihelič o pogledu zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja na Karantanijo, Vlada Valenčiča o slovenskem jeziku v uradih in uradni publicistiki od srede 18. do srede 19. stoletja in Toneta Zorna o delovanju Družbe sv. Cirila in Metoda v času pred prvo svetovno vojno na Koroškem. Cena zvezka je **1040 SIT**.

Vse številke ZČ lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/16-97-210. Cenik dostopnih zvezkov iz zaloge je objavljen v vsaki številki ZČ. Člani zgodovinskih in muzejskih društev imajo **25 odstotkov**, študenti pa **50 odstotni popust**.